

Magyar néprajz, 1984

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 329 l.

Népszerű összefoglalás arról a témáról, ami sokáig, pontosabban az utolsó évtizedekben részben a történettudomány, főleg azonban a történeti népszerűsítés peremére szorult. Újjáéledni készülő nemzeti önismeretünk elengedhetetlen része azoknak a társ-nemzeteknek, nemzetiségeknek, népcsoportoknak (vagyis az öntudatosodás és szerveződés különböző lépcsőfokain álló etnikumoknak) történeti megalapozású ismerete, amelyek a magyar népek a Kárpát-medencében való megtelepedése óta, különböző időpontoktól kezdve társai, időnként a politikai értelemben vett magyar nemzet tagjai voltak, ma pedig a szomszéd országokban és hazánk mai területén is együtt élnek a magyarsággal. A könyv a honfoglalás előtti helyzet összefoglalásával kezd, majd a honfoglalás korának interetnikus viszonyait vázolja. Azután egyenként tekinti át a középkori Magyarország nem magyar népeleleit, köztük az azóta beolvadtakat is (besenyők, kunok, jászok stb.). Külön nagy fejezet tárgyalja a délszlávoknak az országba történt beköltözését. Majd a zsidóság történetét tekinti át a XVIII. század végéig. Ezután a nemzeti öntudat különböző fajtáinak (pl. a Hungarus-tudat) kialakulását tárgyalja. Három fejezet foglalkozik a török hódoltság teremtette új helyzettel, majd a felszabadító háborúk utáni betelepítéssel, s az ebből keletkezett problémákkal. A következő három fejezet a nemzetiségi mozgalmak keletkezésével, kifejlődésével, majd a szabadságharc alatti szerepvállalásával ismerteti meg. Újabb három fejezet a dualizmus (a könyv szerencsétlen terminusával: „kapitalizmus”) korának fejleményeit taglalja, végül a zárófejezet az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról szól.

A könyv szándéka dicséretre méltó. Táblázatai, térképei, képmellékletei jól segítik a tájékozódást. Azonban sok olyan hiba, elírás csúszott bele, amelyek csorbítják a hitelét. Például a 12–13. századból eredezteti – territoriális alapon – a szlovén népelem önállósodási törekvéseit. (Nyilván Szlavónia és Szlovénia összetévesztése eredményezte ezt a képtelenséget.) Horvát- és a szűkebb értelemben vett Magyarország viszonyára nem a legszerencsésebb kifejezés a perszonálunió. Sirmium a szerémségi Mitrovica közelében volt, nem azonos Eszékkal. A honfoglalás korában nem lehet szlovákokról beszélni. A székelyek eredete vitatott, nem lehet olyan egyszerűen elintézni, mint a szerző teszi a 23. lapon. Szarvashiba Besztercebányát „Beszterce” megye székhelyévé tenni. Meg kellene említeni, hogy a jászok a kaukázusi oszétek rokonai (a népnév is azonos). Az ortodox románokat legfeljebb vissza lehet téríteni, nem pedig – mint olvashatjuk – megkeresztelni. Durva terminológiai hiba, illetve a

román nacionalista történetírás terminológiájának átvétele Erdélyhez képest Havasalföldet és Moldvát „a másik két román fejedelemség”-nek emlegetni.

Szörényi László

Bakó Terézia–Bakó László: Keresztszemek (Gyergyókilyénfalvi gyűjtés).

Editura Technică, București, 1983. 84 l.

Gyergyókilyénfalva viszonylag kis létszámú község a Gyergyói-medence átlagosan többezer lakosú, nagykiterjedésű falvai közt. Gyergyóalfalu és Tekerőpatak között fekszik, a főútvonalaktól kissé távolabb. Hagyománytartó székely közösségében napjainkig megszokott foglalkozás a fonás és a szövés, a kender feldolgozása. Így maradt fenn gazdag hímzéskincese is. A régebbi hímzések geometrikus motívumúak, az újabbak, kb. az 1930-as évektől virágos motívumokat, szabad rajzú mustrákat formáznak. Az albumalakú kiadvány elsősorban hímzőszakköröknek és kézimunkázni kívánóknak készült. Első fejezete ezért a hímzés alapjaival és kellékeivel ismertet meg. Bemutatja a technikákat és hímzéstípusokat, pl. szálszámoló, előrajzoló, láncöltéses, rátétes stb. hímzések. A második fejezet a községet hozza közelebb az olvasóhoz és a kézimunkázóhoz, egyúttal beszámol a mintakincs összegyűjtésének történetéről. Végül a harmadik fejezet tartalmazza magát a mintakincset, hatvanhárom táblára rajzolva.

K. L.

Barsi Ernő: A zene egy sályi pásztor életében.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 253 l. (Néprajzi Tanulmányok)

Barsi Ernő 1955-től 1963-ig kísérte figyelemmel egy sályi pásztor – Tarjáni András – dalkultúráját. Figyelte dallamainak életét, alakulását, változását, s körültekintően vizsgálta, hogy milyen szerepet tölt be a dal, a zene Tarjáni András életében.

Ez a zenei monográfia az első azoknak a sorában, amelyek egy ember, vagy egy család dallamkincsét vizsgálják. Bár két másik tanulmány hamarabb jelent meg, mégis Barsi Ernőé az első, mert bevezetőjének szavai szerint dolgozatának első megfogalmazása már 1963-ban készen volt. Munkájában az az elsődleges cél vezette, hogy adatközlőjét a mindennapi élet valóságos környezetében mutassa be. Megrajzolja azt a társadalmi, családi hátteret, amelyben Tarjáni András született és élt, nemcsak a zene-kultúrájára kíváncsi, hanem mindarra a paraszti tudásanyagra, amelyet Tarjáni élete során elsajátított. Céljaiban a napjainkban divatos élettörténet kutatásokhoz is kapcsolódik ez a könyv.

Sály község, ahol Tarjáni az életét leélte, a Bükk hegység déli nyúlványai között található. Vasútállomása nincs, a fő közlekedési utak elkerülik. Ma 3000-en laknak itt. Megművelhető földje kevés volt, de a megélhetést úgy-ahogy megadta, ha kiegészítették erdőléssel és famunkával.

Tarjáni pásztorcsaládból született, családi és baráti kapcsolatai a falun belül elsősorban a többi pásztorhoz kötődtek. A falu életében sajátos helye volt a pász-

toroknak, elkülönültek, de megbecsülték őket, hiszen legfőbb kincseikre, az álatokra ügyeltek.

A szerző nemcsak a dallamokat vizsgálja, hanem azokat a daltanulási alkalmakat is, ahol Tarjáni András megszerezte zenei kultúráját. A daltanulás közben válogat, amelyek ízlésétől messze álltak, azokat nem tartja érdemesnek a megtanulásra. A dalolási alkalmak is mások az ő életében, mint a falusi emberek életében általában. Ő nemcsak a mulatozás, a borozás közben énekel, hanem munka közben is, kinn a legelőn. A faluban tekintélynek, megbecsülésnek örvendett ezért is, nemcsak, mert megbízható pásztornak tartották.

Barsi Ernő négy csoportra osztotta Tarjáni András dallamait. Az elsőbe azok kerülnek, amelyeket Bartók régi stílusúnak nevezett. A második csoportba kerülnek azok a dallamok, amelyeknek kezdő- és zárósora azonos. Ezek az ún. újstílusú népdalok. A harmadik csoportot azok a népdalok alkotják, amelyeken érezhető a népies műdal hatása, de mégsem műzenei alkotások. A negyedik csoportba a műdalokat sorolta, s ezeket előadásmód és hangnem szerint rendszerezte. Barsi Ernő megállapítása szerint Tarjáni dallamai is állandó változásban, alakulásban vannak csakúgy, mint a népdalkultúra egésze. Az éneklés mellett számára rendkívül fontos a hangszer használata is. Legkedvesebb hangszere a furulya, ezt állandóan magánál tartja. A könyv utolsó fejezete azzal foglalkozik, mit tud a családja Tarjáni András dallamaiból? A válasz várható, s egyben hű tükre az őstönös, eredeti népdalkultúra elmúlásának.

A könyv nagy érdeme a példatár pontos dallam és szöveganyaga. Tarjáni András életét ábrázoló fényképek még előbbé teszik és közelebbé hozzák ennek a nagyszerű énekesnek az alakját.

Szemerkenyi Ágnes

Bartha Elek: Házkultusz. A ház a magyar faluban.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1984. 135 l. (Studia folkloristica et ethnographica 14.)

Bartha Elek tanulmánya a néphitnek és a népszokásoknak azt a körét vizsgálja, amely a házhoz kapcsolódik. A ház a parasztember életének egyik fontos színhelye, amelynek számos része szerepel bizonyos kultikus funkciókban; cselekményeknek, hiedelmeknek egész köre kapcsolódik hozzá. Ennek ellenére önálló egységes rendszert nem alkotnak, s egyetlen közös vonásuk az, hogy valamilyen összefüggésben vannak az építménnyel.

Elsősorban az építőáldozat kérdéskörét vizsgálta meg a szerző. Talán ennek van legnagyobb irodalma, és a gyűjtött anyag is ezen a területen a leggazdagabb. A szerző megállapította, hogy az építőáldozat összetevői a következők: 1. az áldozatot végző személy, 2. az áldozati tárgy, 3. az áldozat helye és ideje, 4. az áldozat módja, 5. az áldozat indítéka és célja, 6. az áldozat címzettje. Végigvizsgálva az összes ismert adatot, arra a megállapításra jutott, hogy az építőáldozathoz sorolt szokások jelentős hányada nem tekinthető építőáldozatnak, mert valójában nem áldozat.

Az építkezés hagyományai c. fejezetben megvizsgálja, hogy milyen mágikus eljárások, profán szokások sora kapcsolódik e témához. Kezdve a házhely kiválasztásá-

tól, az új házba való beköltözés számos szokásáig sok rítust és varázscselekményt kell elvégezniök, hogy az új házban egészség és szerencse kísérje a háziakat. A továbbiakban a lakóház és a család kultikus kapcsolatát, a ház mitikus lényeit, a lakóház védelmét szolgáló mágikus szokásokat és hiedelmeket, valamint a lakóház kultuszának egyházi rétegeit vizsgálta, s végül a ház egyes részeit a varázslatokban. Mindezt rengeteg adattal, hivatkozással, jól ismerve az idevonatkozó szakirodalom utalásait.

A sok adat ismeretében a szerző arra a megállapításra jutott, hogy bár ezek a szokások nem alkotnak rendszert, mégis szoros szálakkal kötődnek egymáshoz. A hiedelmek és rítusok együtt nem találhatók meg egy település hagyományában, hanem csak az egész magyar nyelvterületen, így csak azt állapítja meg a szerző, hogy az egész magyar nyelvterületen ragadható meg valamiféle rendszer. A környező népeknél is számos azonos és hasonló hiedelem és szokás ismeretes, ami mutatja, hogy az etnikai határok a Kárpát-medencében nem esnek egybe a kulturális határokkal. A házhoz kapcsolódó hagyományoknak az a gazdag példatára, amelyet a szerző felvontatott, ma már jórészt a múlté. De egy bizonyos része még ma is él, az, ami elsődlegesen a lakóházra és az udvar építményeire vonatkozik. Érdekes tanulságként említi meg, hogy a magyar hagyományanyag nem tartalmaz olyan elemeket, amelyeket rendező elvként lehetne feltételezni. Európa más népeinél azonban a nemzetközi szakirodalom szerint a ház kultusza egyértelmű a ház szellemiénének létevel, s ez közvetlenül az őskultusszal áll kapcsolatban. Bartha Elek rokonszenvesen szerény megállapítása, hogy e rengeteg adat fényében mindössze arra lehet következtetni, hogy a ház a folklórban fontos helyet foglal el. A hozzáfűződő hagyományok a különböző élethelyzetekben is felbukkanó általános folklórelemek mellett sajátos rítusokat és hiedelmeket tartalmaznak.

Szemerényi Ágnes

Bogdán István: Mestere volt egykor ...

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 282 l.

A modern iparosítás előtti Magyarországon megtalálható százegy kézműves mesterség ábécérendbe szedett, lexikonszerű leírását kapja kézbe az olvasó ebben a kötetben. A szerző a honfoglalástól, az állandó letelepedéssel járó életformaváltozástól kb. a múlt század közepéig követi nyomon a magyarországi mesterségek történetét. A lexikoni rész előtt hosszabb bevezető fejezetek kaptak helyet, amelyek a földművesség folyamatait, valamint a kézművesipar társadalmi és szervezeti kereteit ismertetik. A rövid szócikkek a legszükségesebb tudnivalókat foglalják össze; közlik a mesterség eredetét, elterjedését, anyagát, eszköztárát, alpműveleteit, legfontosabb termékeit. Továbbá utalásokat tartalmaznak olyan foglalatosságokra, amelyeket a szerző önálló mesterségként nem vett számba, pl. az asztalosnál a ládakészítő, a bányásznál a sóvágó, a nyomdásznál a betűöntő stb. A kötetet néhány rajz illusztrálja és terjedelmes bibliográfia zárja.

K. L.

A bukovinai magyarok hitvilága II.

(Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek.) Gyűjtötte, a bevezetőt és jegyzeteket írta: Bosnyák Sándor. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984. 211 l. (Folklór Archívum 16.)

A bukovinai magyarok hitvilága első része 1977-ben jelent meg a Folklór Archívum 6. köteteként. A világrépre, mitikus alakokra, jeles napokra és az álomfejtésre vonatkozó adatokat közölte Bosnyák Sándor. A II. kötet 1553 számozott adatot tartalmaz fonetikus leírással, a gyűjtés helyére és az adatközlőkre való hivatkozással.

Orvoslás cím alatt három nagy témakörbe csoportosította a szerző az anyagot: a betegségről általában, a betegségek gyógyítása; állatorvoslás.

A következő egység A születéstől a halálig címet viseli. Alfejezetei: születés, gyermekkor, leány- és legényélet, házasság, családi élet, vallásos élet, jogi élet, gazdasági élet, a halál.

A harmadik, a Történelmi emlékek cím alá olyan mondák, igaz történetek, lírai dalok kerültek, melyek tematikája történelmi hagyományokhoz, vagy egyes történelmi alakokhoz kötődik.

A kötet az adatközlők névsorával, tájszavak jegyzékével, betűrendes tárgy- és névmutatóval, végezetül a mondákhoz fűzött jegyzetekkel zárul.

A bukovinai magyarok hitvilága II. kötete is, akár az első kötet, jelentős forrásértékű kiadvány.

Tátrai Zsuzsanna

A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiából.

Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket készítette: Verebélyi Kincső. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 541 l. (Magyar Hírmondó)

Róheim Gézának, a sokoldalú magyar etnológusnak, lélektani szakembernek Magyarországon a mostani kötetet megelőzően legutóbb a Szép Szóban, 1936-ban jelent meg írása, *Pszichoanalízis, antropológia és folklóre* címen. Ezt követően csaknem fél évszázadnak kellett eltelnie, amíg szülőhazájában ismét Róheim nevével fémjelzett kiadvány láthatott napvilágot.

Az összesen kilenc hosszabb-rövidebb önálló dolgozatot (*Sárkányok és sárkányölő hősök; A halálmadár; A kazár nagyfejedelem és a turulmonda; Psziché és társadalom; Kharon és az obulus; Teiresziász és más jósök; A szemmel verés*), illetve önmagában is megálló könyvfejezetet (*A törött tükör* a Spiegelzauber című kötet VI. fejezetének fordítása; *A táltos* pedig a Magyar néphit és népszokások I. fejezete) elsősorban a szerző művelődéstörténeti, általános etnológiai témakörökkel foglalkozó művei közül válogatta Verebélyi Kincső. Közben néhány, a magyar néphit és népszokások körét érintő írást is besorolt a kötetbe. Róheim esetében azonban nehéz volna (és ezt a közölt dolgozatok is szemléletesen bizonyítják) merev határt vonni a két témakört érintő művek között, hiszen általános etnológiai tárgyú írásait számtalan magyar bizonyító adattal tűzdelte tele, az eredendően magyar tárgyú írásaihoz pedig ismereteinek bő tárházából nagy mennyiségű összehasonlító adatot sorakoztat fel.

Verebélyi Kincső az utószóban Róheim Géza életútját, a pszichoanalízis módszerét az etnológia területén érvényesítő munkásságát mutatja be több szempontból, meglehetősen részletességgel, a kritikai értékelést is magába foglaló, néhol már-már elfogult szeretettel. Ismerteti a válogatás szempontjait (a szakkutatók és a művelt nagyközönség részben eltérő várakozásainak, igényeinek egyaránt eleget szeretett volna tenni), és a Róheim-életmű értékelésének tudománytörténeti feladataira is figyelmeztet. A kötetet Róheim Géza műveinek válogatott bibliográfiája zárja.

Liszka József

Cumania 8.

A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok évkönyve. Szerk.: Bánszky Pál és Sztrinkó István. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kecskemét, 1984. 602 l.

A *Cumania 8.* kötete a szerkesztők által történelmi nevezett szempont érvényesítésével készült. (Előzményei 1975-ben és 1979-ben láttak napvilágot.) Ekként a művelődéstörténet, a helytörténet, az irodalom-, művészet- és játéktörténet valamint a néprajz egyaránt helyet kapott benne. A Duna-Tisza közének részletgazdag tudományos feltérképezését szolgálja az évkönyv az egyes tudományterületek és -ágak műhelymunkáinak közlésével, a friss kutatási eredmények közreadásával.

Az önálló kutatási területek szerint hét részre osztott kiadványt a művészettörténeti dolgozatok nyitják. *Simon Magda* a Bács-Kiskun Megyei Levéltár tervanyagának tükrében vizsgálja Kecskemét századfordulós építészetét (Tervek és épületek), *Bánszky Pál* pedig a Kodály Zoltánról készült képzőművészeti alkotások átfogó igényű ikonográfiai feldolgozását végzi el (Kodály Zoltán a képzőművészetben).

Igen érdekes, ritkán kutatott területtel foglalkozik *Sz. Körösi Ilona* munkája, amely a Helytörténet című részt nyitja (Adatok a reformkori Kecskemét életmódtörténetéhez), amelyet *Szabó Zoltán* egyház- és ipartörténeti tárgyú dolgozata követ (Különböző vallású céhtagok közötti viták Kecskeméten a 18. században).

A Régészet című, ugyancsak önálló rész szintén két munkát ad közre, *Biczó Piroska* műhelydolgozattá fejlesztett ásatási naplóját (Leletmentések Árpád-kori településeken), melyben a hetvenes évek második felétől Kiskunhalas-Zöldhalom, Kunfehértó, Lászlófalva, Helvécia-Matkó térségében végzett munkálatok szakszerű leírása, eredményeinek ismertetése olvashatók, valamint *V. Székely Györgynek* a Ladánybene-Hornyák dombi 13. századból származó kincsleletet elemző numizmatikai dolgozatát.

Mind tárgykörét, mind terjedelmét tekintve a néprajzi rész a leggazdagabb. *Báth János* nyitó tanulmánya elsősorban agrártörténeti jelentőséggel bír (Földművelés és állattartás a Bácska északi határvidékén a 18. században) s csak kisebb részben, mindössze egy alfejezetben (Állattartás, pásztorélet) érvényesíti a néprajzi feltárás szempontjait. A szellemi néprajz a tárgya *Bosnyák Sándor* írásának (Alpár néphite Kádár Lajos emlékeiben), mely dolgozat a parasztíró életére vonatkozó adatok és megállapítások révén az irodalomtörténet számára is érdekes lehet; *Hankóczi Gyula* munkája viszont a zene- és hangszertörténet számára adhat támpontot (Kiskunsági tekerőlantok). Ipar- és nemzetiségtörténeti jelentősége is van *Solymos Ede* monogra-

fikus igényű írásának (A bajai halászcéh), az utolsó dolgozat, *Sztrinkó István* munkája pedig a tárgyi néprajz területére kalauzol (Tűzhelyek a Duna–Tisza közli lakóházakban).

Az Irodalomtörténet című rész voltaképpen forrásközlés. *Fazekas István* 1981-ben, Falu Tamás (polgári nevén Balassa Lajos, 1881–1977) költő és prózaíró születésének századik évfordulójára készülődve, a Kiskun Múzeumban rendezett emlékkiállítás anyaggyűjtési munkái közben a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában talált rá azokra a levelekre, amelyeket kortársai – mások mellett Kiss József, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Komlós Aladár, Devecseri Gábor, Rónay György, írók, költők, szerkesztők és irodalomtudósok – intéztek a vidéken (a Pest megyei Ócsán) jegyzősködő költőhöz.

Lényegét tekintve ugyancsak forrásközlés, pontosabban forrásvizsgálat az irodalomtörténeti rész második tanulmánya is, melyben *Orosz László* az 1868–1921 közötti időszak színházi sűgőkönyveinek szövegváltozatait veszi szemügyre. (A Bánk bán nemzeti színházi előadásának szövege).

Hegedűsné Kalmár Ágnes a Játéktörténet című részben Grabowiczky Leon játéktervezőről közöl rövid írást. A kötetet az Embertan című rész zárja, melyben a legtöbb novumot hozó, ezidáig csupán részlegesen föltárt témakörben született etnohistoriai dolgozat olvasható a *Henkey Gyula–Kalmár Sándor* szerzőpáros tollából (Kiskunsági őslakosok etnikai embertani vizsgálata).

Az egyes tanulmányok végén irodalomjegyzék és német nyelvű összefoglalás található.

E. Sz. E.

Csiszár Árpád: Szájról szájra ...

Népi tudás és hiedelem Beregben. Oktatási és kutatási kiadvány. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1984. 121 l. (Folklór és etnográfia 13.)

Jól ismert, hogy a mai magyarországi faluban a tradicionális folklór legelevenebb műfaja a hiedelemtörténet. Lejegyezni, gyűjteni azonban már ezt sem könnyű feladat. Még nehezebb változatos anyagra találni, melyben ma már ritkának számító hiedelemalakok bukkannak föl és a hagyományozódás folyamata még „tetten érhető”. Csiszár Árpád mintegy harminc esztendőnyi gyűjtőmunkáját összegezte ebben a kis füzetben. Bőségesen tárta föl a magyarországi Bereg közelmúltig eleven hiedelemvilágát. Mint lelkész előnyben volt emberismeretével, de ugyanez a foglalkozás hátrányt is jelenthetett olykor a babonás történeteket szégyellő hívek előtt. A kitartó munka mégis meghozta gyümölcsét, a terület hiedelmeinek föltérképezését. Csiszár nem tudományos tanulmányt írt, hanem a hitvilág egy-egy mozzanatának, legfőképpen a „tudomány” átadásának, majd a boszorkányok, jósok, rontók, halottlátók és más természetfeletti tulajdonságú emberek egy-egy cselekedetét jellemezte a lehető legtöbb történettel és töredékes szöveggel. Kiderül, hogy a cselekményeknek és a hiedelmek szereplőinek nincsenek állandó és változtathatatlan tulajdonságaik. Sőt, mint a folklór általában, variánsokban léteznek. Az egyes emberek tudatában mind eltérően élnek, s az etnográfus áttekintő képessége, szerkesztői törekvése kell ahhoz, hogy kusza világukban az a

rend megteremtődjék, ami ebben az esetben is egy kistáj hagyományai rejtett rétegének megismerését biztosítja.

K. L.

Dankó Éva: Szűcs Sándor élete és munkássága.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1984. 159 l. (Folklor és etnográfia 18.)

Szűcs Sándor a XX. századi magyar néprajztudomány sajátos jelensége, aki életrajzi monográfiusa szerint „saját maga legjobb adatközlője lévén, egy letűnt világ megbízható folklorizátora, s mint ilyen: elsősorban író volt”.

Életképekből, históriákból, népeleti elbeszélésekből álló munkásságáról önéletírásában a következőképpen szól: „Az általam kutatott terület számomra nem terep volt, ahová ki kellett szállnom, hanem szülőföld, ahol éltem és élek. Már korán feltettem magamban, hogy nem csupán a néprajztudomány számára hordok össze anyagot, hanem ennek egy részét cikkekben, könyvekben feldolgozva vissza is adom azok utódainak, akiktől szereztem: a népnek.” Ezzel a szándékkal kutatta a hajdanvolt sárréti vízvilág feledésbe merült sajátos életét és adta közre krónikás szépíróként gazdag ismereteit a szülőföldről a szülőföldnek. Ezen okból is számította magát a parasztírók sorába: Szabó Pálhoz, Sinka Istvánhoz, Hegyesi Jánoshoz hasonlóan.

Dankó Éva ennek a renghagyó munkásságának lelkiismeretes számbavételét és értékelését végzi el kismonográfiájában. A részletes életrajzi áttekintés után felsorakoztatja Szűcs Sándor nagyszámú írását, amit műfaji és tartalmi szempontból csoportosított. Bemutatja a táj korábbi historikusait mint a szerző elődeit, majd részletesen foglalkozik Szűcs Sándor gyűjtési módszerével, adatközlőinek jellegzetes körével, idézeteinek jellegével, tájismeretével. Külön fejezetekben veszi vizsgálat alá Szűcs Sándornak a Sárrét anyagi kultúrájáról és folklorjáról szerzett ismereteit, írásainak forrásait, tudományos hitelességét. Végezetül kísérletet tesz e sajátos munkásság helyének kijelölésére, Szűcs Sándor írói kvalitásának értékelésére.

Selmecki Kovács Attila

Deszk története és néprajza.

(Tanulmányok.) Szerkesztette: Hegyi András. Szeged–Deszk, 1984. 1127 l.

Ez a testes kötet része annak a másfél évtizeddel ezelőtt megindított tudatos és tervszerű tudományos munkának, amely Csongrád megye városainak, községeinek történetét és néprajzát, mai életét tárja az olvasó elé.

Recenzióknak elejére kíváncsoznak Todorov Radiszláv bevezető szavai, amelyek világosan szólnak e kötet létrejöttének fontosságáról: „Magyarország déli részén fekvő kisközség tárulkozik föl a következő lapokon. Egy kétnyelvű, két nép lakta településnek évszázados históriája, ahol viharok és szélcsendek, napsütések és zimankók váltották egymást, de ahol immár négy évtizede testvérként él, dolgozik magyar és szerb, öreg és fiatal saját életének jobbításáért, a közösség boldogulásáért ...”, majd így

folytatja: „Sokak számára úgy tűnhet, a szaporodó helyi monográfiák divatos jelenség produktumai. Viszont e helytörténeti tanulmányok döntő többsége inkább a községek, a kisebb közösségek öntudatra ébredésének dokumentumai. Annak felismerése, hogy a mai emberek munkájukban és holnap céljaik kitűzésében nem feledhetik: csupán a múltra, elődeik munkájának fundamentumára építhetnek ...”

Ennek az invokációnak a jegyében íródtak a kötet egyes tanulmányai. A könyv négy nagyobb részre tagolódik. A *Földrajzi szintér és helynevek* c. egységen belül Andó Mihály a község és környéke természetföldrajzi viszonyait tárja az olvasó elé. Deszk a makói útvonal mellett a Tisza–Maros szöge természeti kistájának középső részén terül el. A községről csak a XV. századtól kezdve van írásos adat. Ugyanakkor a Tisza–Maros szöge, amint azt a régészeti leleltek tanúsítják, évezredekre visszamenően emberlakta vidék volt. Mokány Sándor Deszk földrajzi neveivel foglalkozik. Munkája egy nagyobb tanulmány része, s benne a község kül- és belterületi földrajzi neveinek szótárát adja közre. A földrajzi nevekből jól kivehető a Deszken élő két etnikum sokrétű kölcsönhatása.

A *Deszk története* c. anyag rész 16 tanulmányt foglal magába, amelyek a neolitikumtól (Lipták Pál) kezdve nyomon követik a község őstörténetét (Trogmayer Ottó) és történetét. Így a középkori községgel a fiatalon elhunyt Karácsonyi Péter foglalkozik, míg a falu újratelepülésének történetét 1848-ig Rákos Sándor mutatja be. Kövér Lajos egy-egy tanulmányt szentel az 1848–1849. évi forradalom eseményeinek és a Habsburg önkényuralom, az abszolutizmus korának (1849–1867). A dualizmus kori Deszkről Raffa Ernő és Sebesi Judit ír, a két világháború közötti korszak idejét Hegyi András és Székely Lajos taglalja. Megismerkedhet az olvasó a földreformmal és a felszabadulást követő korszakkal 1948-ig Szabó István és Nagy István írásában, valamint a község újabb történetével (Fábián György). A község gazdasági földrajzával Abonyiné Palotás Jolán, népmozgalmával Baranyai Kálmán, a közoktatás történetével Rigó Jázonné, közegészségügyével Ruzs Márk foglalkozik, a deszki szerbség történetével pedig Rádity Velimir és Gyukin György. Utóbbi írást két nyelven: magyarul és szerbhorvátul tették közzé a kötetben.

Több mint 300 oldalt tesz ki a Deszk néprajza összefoglaló címet viselő tanulmányok sora. Ferenczi Imre a deszki major népének életével ismerteti meg az olvasót. Munkájában a paraszti elbeszéléseket forrásként használja fel a népelet kutatásához s ily módon módszertanilag is figyelemre méltó írása. Grin Igor Deszk szerb népdalhangományait dolgozza fel tanulmányában, Szigeti György bepillantást ad a község magyar és szerb lakosságának népzenejébe, 34 magyar és 16 szerbhorvát szövegű dalt is közöl. Juhász Antal a hajóvontatók életével, nehéz munkájával és a tiszai kereskedelem jelentőségével foglalkozik munkájában. Polner Zoltán Deszken gyűjtött ráolvasásokat és népi imádságokat tesz közzé. T. Knotik Márta az arannyal kivarrt szerb hímzéseket – főkötőket – mutatja be dolgozatában. Felföldi László a hagyományos gyermekjátékokat és táncokat vizsgálja a magyaroknál és szerbeknél.

Megelevenednek és megszólalnak a könyv lapjain a *Deszki emberek* is – ezt a fejezetcímet viseli az utolsó anyag rész a kötetben. Vallanak életükről, sorsukról Dér Endre (Deszki arconk), Horváth Dezső (Fészekrakók) és Tandi Lajos (Őszi beszélgetések) írásaiban. A deszki szerb közösség mai életéről Szász János ír.

A kötetet szerbhorvát nyelvű rezümék, gazdag dokumentáció: térképek, régi okmányok és az adatközlők, a deszki emberek fényképei teszik teljessé.

Kiss Mária

Dobos Ilona: Egy folklórgyűjtő feljegyzései.

Móra Könyvkiadó, Budapest, 1984. 216 l. (Kozmosz Könyvek)

A könyv életrajzi jellegű ugyan, de a néprajzkutatás és azon belül a folklór-kutatás műhelytitkaiba vezet be. Tizenegy fejezete lazán összefüggő történetorozat.

A Gyermekkor-ifjúság című fejezetben a szerző felidézti gyermekkorának emlékeit, egy-egy olyan epizódot, melyek neveltetésében szerepet játszottak egy Szatmár megyei községben, majd Munkácson. Emlékeit idézve szól azokról a hiedelmekről, szokásokról, népköltészeti alkotásokról, melyeket ebben az időben ismert meg. Ezekhez fűz folklórkutatói megjegyzéseket.

Az épülő Sztálinvárosban (1951–1956) címmel a szerző a közelmúlt történelmének egy szakaszát hozza közel személyes élményekkel. Dobos Ilona azt a megbízást kapta, hogy írja meg az épülő Sztálinváros történetét. Közben az ország minden vidékéről odaérkező munkások között kezdett el mesét gyűjteni. Férfi és női munkásszállásokon „igaz történeteket”, élettörténeteket jegyzett le.

A következő fejezet egy somogyi mesemondó asszony és családjával való megismerkedéséről szól. Ebből a gyűjtésből készült Dobos Ilona Egy somogyi parasztszalád meséi (Bp., 1962.) című könyve.

Bodrogkeresztúr (1961–62) címmel a hegyaljai községben végzett folklórgyűjtéseiről, élményeiről, adatközlőiről emlékezik meg a szerző, akár az Egy palóc mesemondó és faluja (Érsekvadkert, 1965 jún.–aug.) című írásban az ország egy másik jellegzetes tájának folklójáról.

Az életrajz menetében haladva így jut el időközben Dobos Ilona a budapesti Néprajzi Múzeum könyvtárában eltöltött időszakhoz (1957–1976). Ennek rajzánál sokkal színesebbre sikerültek a Találkozásaim című fejezetben a cigány mesemondóról, a boszorkánynak tartott asszonyról, a remetéről szóló visszaemlékezések.

Gyűjtési, módszertani eligazítást ad a Hogyan viselkedjek a néprajzi gyűjtő? című írás.

Az utolsó előtti fejezet a hagyományos paraszti kultúra és napjaink kultúrájának sajátos kapcsolatával foglalkozik.

A kötetet a giccs és a tömegkultúrával kapcsolatos gondolatok zárják.

Tátrai Zsuzsanna

Erdész Sándor: Kígyókultusz a magyar néphagyományban.

Debrecen, 1984. 180 l. (Studia Folkloristica et Ethnographica 12.)

Erdész Sándor munkája céljaként a magyar kígyótízstelet monografikus feldolgozását jelölte meg. A Bevezetés rövid áttekintést ad a témával foglalkozó hazai szak-

irodalom eddigi eredményeiről. Az I. fejezet a kígyókultusz-kígyóístszelet tájilag-történetileg igen messze nyúló példáit hozza, hogy végezetül a magyar néphagyományban három főbb típust különböztessen meg: a valóságban is létező „közönséges” kígyót, a néphitben élő „fehér” kígyót és az ugyancsak mitikus „sárkánykígyót”. Ezután fejezetenként Erdész Sándor egy-egy „kígyófajtát” mutat be. „A közönséges kígyó” alakjához kapcsolódik számos hiedelem, mese, ballada. A népi gyógyászat kígyóval kapcsolatos praktikáit, a kígyómarás gyógyítását, kígyó által érintett növények, ásványok az ún. kígyófü és a kígyókő erejébe vetett hitét gazdag anyag példázza. A „házikígyó” mitikus állat, mely a ház őrző szelleme. Olvashatunk a házikígyó népmesei előfordulásáról, közmondásbeli megjelenéséről, a gyermekekkel való kapcsolatáról, a hangjáról, színéről, szagáról, alakjáról vallott néphitről. A „fehér kígyó” a népi hitvilág szerint ugyancsak mitikus állat, mely mezőn, réten, erdőben él. A fehér kígyó húsból evő megérti az állatok beszédét, a forrásban gyógyító erőt ad a víznek, a mogyoróbokor alatti földben talált kígyó darabjaival kincset lehet keresni. A szerző külön fejezetben a „kígyókirály” néphitbeli és népmesékbeli alakjával ismerteti meg. Szintén külön fejezet az ún. „zomokkígyó”-t mutatja be a néphitben és a népmesékben: „A zomokkígyó tulajdonképpen egy jólfejlett közönséges kígyó, mely egyúttal a legegyszerűbb sárkánytípus.” A „sárkánykígyó” képzete összefügg a garabonciás és táltos hittel.

A kígyó alakja megjelenik a népművészet különböző területein, pl. miskakancsó, kígyós kapu, pásztorművészeti alkotások stb.

Az eredmények összegzését külön zárófejezet tartalmazza. A kötet német és szlovák nyelvű rezümévelés tartalommutatóval zárul.

Tátrai Zsuzsanna

Erdődy Gábor: Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye.

Kísérlet a demokratikus ellenzékiesség érvényesítésére a dualista Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 182 l.

Herman Ottóról több mint egy tucat különböző terjedelmű életrajz készült. Ezek többsége változatos szakmai tevékenységével foglalkozik, abban azonban hasonlítanak egymásra, hogy életének egyik fontos elemét, politikusi pályafutását nem tárgyalják, s ha mégis megemlítik, akkor különcködéseik közé sorolják. A gyakorlati oka ennek az, hogy Herman politikusi pályájának mindmáig történeti értéke van, míg a szaktudományi életmű ágai – noha kisugárzásuk és örökségük nem egyenlő értékű – szinte napjainkig hatnak a magyarországi tudományos életben. A pókfáunáról készített monográfia máig forrásmű. A madárvándorlásról szóló megfigyelések érvényesek. Mint etológus és mint környezetvédő, Herman ma modern tudósnak számít. A néprajzból viszont – noha visszaszorult – máig nem tűnt el az általa képviselt leíró-spekulatív módszer, és így tovább.

A sorozatos életrajzi értékelésekkel „klisék” öröklődtek és rögződtek be a tudománytörténetbe. Erdődy Gábor könyvének az az elsőszámú értéke, hogy szakított ezekkel. Először azzal, hogy Herman feltáratlan politikusi pályáját vizsgálja, má-

sodszor, hogy a korábbi értékeléseket lehetőleg kiiktatva eredeti forrásokra támaszkodóan (levelezés, sajtó) igyekezett portrét rajzolni hőséről.

A liberális meggyőződésű Herman bő másfél évtizedes képviselősege idején azon kevesek közé tartozott, akik a Függetlenségi Párt tagjaként „49-es” alapon szálltak szembe az uralkodó politikai rendszerrel és a kormányzó Szabadelvű Párttal.

Herman tisztában volt a meghirdetett parlamenti elvek és a politikai gyakorlat között húzódó szakadékkal, amely leginkább a dualizmus legfőbb irányításában megbújó abszolutisztikus vonásokra volt visszavezethető. Számos ügyszóhoz hozzászólt, igyekezett mandátumát fontos kérdések támogatására fölhasználni, legtöbbit a politikai élet, a közélet erkölcsi színvonalának leszállításáért bírálta a kormányt. Végül azonban nem tudott megbirkózni az egyre jobban feszülő ellentmondásokkal, saját pártjának megalkuvásaival, kistehetségű politikus társai tehetetlenségével és azzal, hogy minden ellenkezése dacára maga is kénytelen volt a bírált rendszer „játékszabályait” elfogadni. Egy önálló pártalapítás kudarca után kénytelen volt a politikai pályáról visszavonulni.

Erdődy Gábor részletesen elemzi Herman politikai eszmerendszerét. Kultúrpolitikai elképzeléseit, viszonyát a kor olyan fontos kérdéseihez, mint a nemzetiségek ügye, az antiszemitizmus, a munkásmozgalom helyzete, a függetlenség értelmezése stb. — ennek során rajzolja meg egy ellentmondásoktól korántsem mentes, de izig-vérig demokrata személyiség alakját.

Az ellentmondások különösen kiütöztek a nemzeti kérdésben és a tudományos tájékozódásban. Herman kezdettől magában hordta annak a válságnak, a meghasonlások sorának a lehetőségét, amely 1895, politikusi bukása után különösen hatalmába kerítette őt. Korábban azonban még ki tudta egyensúlyozni gondolkodásának konzervatív vonásait nyitott és mindig tanulni kész magatartással. Ám például a darwinizmus egyik legkövetkezetesebb hirdetőjének, magyarországi hívének elképzeléseiben egyre nagyobb teret hódított a már korábban is meglévő agnoszticizmus. A nemzeti kérdésre alkalmazta a természeti törvényeket, s egyre türelmetlenebb lett, amit elhatalmasodó félelemérzete, magyarságféltése erősített. A néprajzban és történetírásban majdnem teljesen háttérbe fordított a korábban elfogadott finnugor nyelvrokonlásnak és a nomád-török származtatás érdekében írta élete utolsó nagyobb lélegzetű munkáit. Elvesztette azt az eredetiséget, ami élete első felében oly egyedien jellemezte, noha természettudományos tájékozódása már akkor sem állt teljesen kora színvonalán, mert téves értelmezései zavarták munkásságát.

Erdődy monográfiája nem elégszik meg a jeles tudós eszméinek föltérképezésével, hanem igyekszik torzóban maradt politikusi pályája és töredékes tudományos teljesítményei okát is megtalálni. Párhuzamot von a politikai eszmerendszer, a dualizmus lehetőségei és az autodidakta, „utolsó magyar polihisztor”-nak nevezett kutató elme között.

Kósa László

Faggyas István: Népeleti rajzok.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1984. 80 l. (Folklor és etnográfia 17.)

A szerény terjedelmű kiadvány rendhagyó néprajzi közlést tartalmaz: a szerző 33 rajzát és ahhoz fűzött kiegészítő magyarázatait szülőfalujának, a gömői Kelemérnek jellemző népszokásairól. Faggyas István olyan jeleneteket örökített meg elsősorban, amelyek fontos mozzanatai voltak a falu egykori életének, a közösségi szokásoknak. Az egyes életképek a kalendáris ünnepek, az emberi élethez kapcsolódó események, a legfontosabb mezőgazdasági munkák, valamint a vallásos élet témakörei szerint követik egymást.

A rajzokat kísérő szövegek tulajdonképpen nem ábramagyarázatok, hanem tömör néprajzi közlemények, amelyek a jelenetekhez kapcsolódó egész szokást bemutatják. Különösen szemléletes pl. a nagypénteki hajnali mosakodás, a legényavatás, a csigacsinálás, a kötélhúzás, a hajnaltánc, az aratási beköszöntő vagy a templomi ülésrend megjelenítése.

A szerző több évtizedes honismereti, néprajzi munkásságát és életútját *Ujváry Zoltán* meleghangú előszavából valamint a függelékként csatlakozó bibliográfiai jegyzékből ismerjük meg.

Selmeczi Kovács Attila

The Fishing Culture of the World.

Studies in ethnology, cultural ecology and folklore. Editor Béla Gunda. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. I–II. kötet. 1253 l.

Gunda Béla közel egy évtizedes fáradhatatlan szervező és szerkesztő munkájának eredményeként látott napvilágot ez az impozáns tanulmánykötet, melynek anyaga valóban megfelel az összefoglaló címnek: teljességre törekvő keresztmetszetét nyújtja a világ halászatának. Erről tanúskodik a világ csaknem minden részét képviselő 56 szerző tanulmánya, illetve azok tematikai, módszertani és szemléletbeli sokoldalúsága. Az angol, német és francia nyelven közölt néprajzi tanulmányok mellett régészeti, gazdaságtörténeti, szociológiai jellegű elemzéseket is olvashatunk a kötetben. A szerkesztő a nagyszabású nemzetközi munkát Zolger Rasmussennek, a dán etnológia kiemelkedő tudósának ajánlotta, aki jelentős eredményeket ért el a tengeri halászat néprajzi és kultúrtörténeti feltárásában.

A tanulmányok sorában három magyar vonatkozású írás található. *Gunda Béla* a Kárpátok területén és a Balkán félszigeten nagy múlttal rendelkező mérgező halászatot veszi vizsgálat alá. A közelmúltig alkalmazott mérgező növények botanikai azonosítását követően kimutatja a rendkívül változatos elnevezésüket, ennek alapján megmutatkozó kulturális kapcsolatokat, valamint felhasználásuk táji kiterjedését. A mérgező halászati módok számbavétele során az archaikus halfogási technikákat is felidézi a szerző.

A folyami halászatban jelentős szerepet játszó húzóháló tárgy történeti elemzését és terminológiai vizsgálatát *Solymos Ede* gazdagon illusztrált tanulmányban

adja közre. Az eszközhasználatban megmutatkozó elnevezésbeli változatok és szerkezeti variánsok alapján a tipológiai rendszerezésre is kísérletet tesz, noha a tárgy eredetének tisztázása további kutatásokat igényel.

A halkonzerválás hagyományos módszereit *Szilágyi Miklós* ismerteti. Történeti és recens adatok felsorakoztatásával mutat rá a napon szárítás elterjedt technikai fogására, a halásztanyáknak a hal feldolgozásában betöltött szerepére, valamint a különböző technikákkal tartósított hal értékesítésének formáira, néptáplálkozási jelentőségére.

Selmecci Kovács Attila

Folklór, életrend, tudománytörténet.

Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Szerkesztette: Balázs Géza és Hála József. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984. 272 l.

A kötet élén Balázs Géza megleghangú köszöntője, Voigt Vilmos Dömötör Tekla életpályáját vázoló cikke, valamint Stefany Judit összeállítása áll, melyben az ünnepelt professzor asszonynak az utóbbi 30 esztendőben az ELTE Bölcsészettudományi Karán tartott előadásait veszi számba. A kollégák, egykori és mai tanítványok tanulmányokkal tisztelegnek Dömötör Tekla előtt. A kötet a szerzők abécérendjében közli a dolgozatokat. *Bakó Ferenc* állami és egyházi esküvőhöz tapadó néhány szokáslelemet vizsgál. *Balázs Géza* néprajzi és művelődéstörténeti adatok alapján ad áttekintést a vámpír és a hazajáró halott kapcsolatáról a szomszédos népek hiedelemvilágában illetve a hazai néphitben. Utal a néphit-figura mai játékfilmbeli népszerűségére is. *Barabás Jenő* a Magyar Néprajzi Atlasz keletkezéstörténetét és ezen belül Diószegi Vilmos munkásságát vázolja. *Barsi Hajnal* (Borsod m.) időjárással, születéssel és férjhezmenetellel kapcsolatos sályi jósló-varázsló eljárásokat, hiedelmeket közöl. *Bodrogi Tibor* Morgannak az indiánkérdéssel kapcsolatos javaslatait mutatja be a tudós levelezése alapján, a múlt század 70-es éveiből. *Farkas József* az Ecsedi láp vidékéről 25 vegyes, recens hiedelemadatot publikál. *Földesné Györgyi Erzsébet* az ünnep és a hétköznapiak kapcsolatát vizsgálja a lakodalom példáján keresztül. *Fülemile Ágnes* tanulmánya a táncszók formai és tartalmi elemzésére tesz kísérletet. *Gáborján Alice* a színek jelentését elemzi a magyar népviseletben. A fehér, zöld, piros, fekete színek jelentésével foglalkozik. *Gergely Katalin* tanulmánya a párválasztást és a házasságszerzők tevékenységét írja le a Káli medence falvaiból. *Hála József* az Ipoly menti falvak hiedelemvilágából a vízilények szerepét vizsgálja, és ezekkel kapcsolatos hiedelemtörténeteket közöl. *Katona Imre* a „A pingált szobák” mesetípus művelődéstörténeti hátterét rajzolja meg. *Kézdi Nagy Géza* a „másodlagos primitivitás” kérdéséhez szól hozzá dél-amerikai példákkal. *Kiss Mária* tanulmánya a magyarországi szerbek családi védszentünnepének kultikus mozzanatait foglalja össze. *Kovács Ágnes* az AaTh 328-as mesetípus kapcsán hívja fel a figyelmet a táltos mesehősnőkre. *Kresz Mária* negyven évvel ezelőtti gyűjtés alapján vázolja a bogdándi (Szilágység) asszonyok életrendjét, mindennapos szokásait. *Kriza Ildikó* A magyar folklorisztika műhelye az Akadémián című beszámolójában a Néprajzi Kutató Csoport Folklór Osztályának munkájáról ad áttekintést. *Lágler Péter* Diószegi Vilmos életét és munkásságát be-

mutató tanulmánya a korán elhunyt tudós eredményeit, céljait és terveit foglalta össze. *Madar Ilona* írása a zoboralji fiatalok szokásrendjéhez nyújt adalékokat. *Id. Máthé János* cikke magyarhermányi székely népszokásokat, játékokat és hiedelmeket mutat be. *Nagy Dezső* cikke egykori munkásszokások leírása: az épület felbokrétázása, segédavatás, munkásbál. *Nagy Ilona* Kháron alakja a magyar néphitben című tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy a túlvilági révész alakját nem ismeri a magyar néphit, de a túlvilágra vezető út valamilyen költséggel járó átkelésének képzete nyomokban fellelhető. Van Kháron alakjának mesei változata is. *Páll István* a Hajdú-Bihar megyei Újlétáról származó gyűjtéséből jövőmondókról, halottlátókról szóló élménybeszéléseket közöl. *Mihai Pop* a román néphit jellegzetes hiedelemalakjáról „jele”-ről (a magyar néphitben ennek a „szépasszony” felel meg) ad összegző áttekintést. *Bharat Bhusan Sharma* indiai pandzsábi multáni csoport esküvői hagyományairól ír. *Szacsvey Éva* a bábtáncoltató betlehemezés eredetét, elterjedését, a 20. századi utóvirágzásának társadalmi hátterét vizsgálja. *Szarvas Zsuzsa Szeremle* (Bács-Kiskun m.) hiedelemalakjaihoz, az ördöngös kocsihoz és a boszorkányokhoz fűződő hiedelemtörténeteket közöl. *Tátrai Zsuzsanna* a tavasi leányjátékok típusait és variánsait mutatja be a hagyományos paraszti életben. *Ujváry Zoltán* a temetést parodizáló álhalottas játékok orvos varázsló alakoskodójával kapcsolatos kutatásainak eredményeit publikálja. *Voigt Vilmos* a népművészeti tárgyak stílusvizsgálatának elméleti és módszertani vizsgálatára tesz javaslatot.

Tátrai Zsuzsanna

Für Lajos: Kertes tanyák a Futóhomokon.

(Tájtörténeti tanulmány.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 257 l. (Agrártörténeti Tanulmányok 12.)

A magyar tanyarendszerrel, beleértve a tanyai életmódot is – túlzás nélkül állítható – könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. Ha ezen a bőségen belül a Duna–Tisza köze homokhátságára jellemző szőlő- és gyümölcsstermesztő kertes tanya eddig kissé mostoha volt, az azzal magyarázható, hogy történetét tekintve viszonylag újabb fejlemény, és a kutatást izgató eredetkérdés megválaszolására vonatkozó újabb lényeges eredményekkel nem kecsegtet. A kertes tanyát a többi tanyatípustól leginkább a belterjes gazdálkodás különbözteti meg. Olyan határbeli telepekről van szó, melyek lakói sokfajta kényszerűségtől üzve elsősorban azért vállalkoztak speciális munkára, mert az intenzív gazdálkodás biztosította számukra leginkább a megélhetést. Für Lajos részletes levéltári kutatásokkal, helytörténeti és néprajzi anyag bevonásával alapos monográfiában tárta föl ennek a tanyatípusnak alig egy évszázados történetét. A nagy vonalakban ismert múlt állomásai a futóhomok megkötésének igénye, a filoxera vész, a közlekedés és a piaci viszonyok javulása, így konkrétan, a gazdasági összefüggések rendszerébe helyezve állnak az érdeklődő előtt. A szerző gondot fordított a társadalmi háttér megrajzolására, a kötet második felében történeti fejlődésében a termelési technika teljes menetét is elemzi.

K. L.

Füzes Endre: A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 323 l.

A népi építkezés és paraszti gazdálkodás kutatása számára egyaránt fontos rendszerezést nyújt Füzes Endre monográfiája, amely a kicsévelt gabona tárolásának módjait két nagy témacsoportra osztja fel: a lakóházon belüli és az önálló építményekben való raktározás szerint. A szerző vizsgálat alá veszi a tárolóeszközök egyes típusainak eredetét, alkalmazásának alakulását, táji kapcsolatait, használatuk gazdasági és társadalmi okait. A Magyar Néprajzi Atlasz anyagára támaszkodó kartografikus elemzés az egyes típusok egymáshoz való viszonyára, történeti rétegződésére is rávilágít. Ennek következtében a központi szerepkörű, általános tárolásmódok mellett regionális változatok is megmutatkoznak. A hagyományos gabonáróló edények körében a szalmatároló, a kivájt fatörzs és a gabonáshordó használata földrajzilag jóval szűkebb körű, mint a gabonáskas és az ácsolt láda.

Az építmények közül a gabonásvermek és a több célú tárolóépületek (mint pl. a nyugat-dunántúli kástu vagy az erdélyi gabonás) használata a feudalizmus időszakában volt jellemző. A nagyobb befogadóképességű gabonáróló épületek, hombárok megjelenése és elterjedése viszont egybeesik a piaci ártermelésre való áttérés idejével. A XVIII. század végén, de főképpen a múlt század elején hódított teret az Alföld egyes területein a boglyaformájú, ásványi építőanyagból emelt gabonás, a Dunántúl déli részén a szántalpas hombár, az ország szélesebb területén pedig a nagyméretű gerendavázis tárolóépület. Ezen önálló épületek mellett kiegészítő szerepet a padlástér, a kamrába beépített rekeszték és az egyszerű szerkezetű gabonás játszott.

A szerző kimutatja, hogy az önellátó paraszti gazdaságok gabonárólósi gyakorlatában is megmutatkozott a Kárpát-medence hagyományos gazdálkodásának kettőssége: az Alföldön és peremövezetében ugyanis a gabonásverem dominált, míg a csapadékosabb domb- és hegyvidéken a láda és a gabonáskas elégitette ki – a múlt század elejéig – a tárolás szükségletét. A verem kérdésének történeti elemzése arról győz meg bennünket, hogy a vermelés szoros összefüggésben állt a nyomtatással, ami a középkorban is jellemzőnek bizonyult. A honfoglalást megelőző időkhöz visszavezetett termelési technika olyan törvényszerűségnek látszik a magyar népi kultúrában, amely később a gabona kötetlen kezelésével, a szabadtéri rakodással együtt sajátos termelési struktúrát alkotott, és meghatározója volt a magyar mezőgazdaságban évszázadokon át érvényesülő kettős rendszer egyikének, a Györffy István által nomádnak nevezett alföldi gazdálkodási módnak. Fennmaradását a külterjes gazdálkodás tartotta életben.

A magyar nyelvterületen nagy elterjedtséget mutató ácsolt gabonásláda feltehetően szláv közvetítéssel jutott el a Kárpát-medencébe a XIII–XIV. században. A későbbi időben az alföldi területeket is meghódította és fontos kiegészítő szerepet kapott a verem mellett. Az Őrségből és Göcsejből ismert kástu az alpesi több célú tárolóépületek egyik változata, amely magán viseli az Alpok jellegzetes ácstechnikáját. A gabonakonjunktúrák hatására jelent meg a Dél-Alföldön a szántalpas hombár, az Alföld északi, keleti övezetében a gerendavázis gabonás különböző változata, a Dunántúlon és a Kisalföldön a változtatható ürtartalmú rekeszték és a szegelt láda.

A történeti-néprajzi tárgyvizsgálat összegzéseként Füzes Endre kísérletet tesz a

gabonátárolást meghatározó gazdasági és társadalmi tényezők számbavételére, a termelés és fogyasztás intenzitásával összefüggő gabonátárolási módzatok kimutatására, a családszervezet nagyságrendje és a tárolásforma kapcsolatának rögzítésére.

Selmeczi Kovács Attila

Hagyományos ételek Szolnok megyéből.

Válogatás Szolnok megyei néprajzi gyűjtők pályázataiból. Összeállította: T. Bereczki Ibolya. A Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága és a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ kiadása. Szolnok, 1984. 22 l.

A maga nemében egyedülálló vállalkozás a ma Magyarországon divatos szakácskönyv-kiadások sorába illeszkedik. Elfelejtett vagy szélesebb körben nem ismert ételek receptjeit válogatta ki a szerkesztő az évente megújuló néprajzi pályázatok anyagából, rövid előszó kíséretében összesen harmincöt szöveget.

K. L.

A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások.

Szerkesztette: Máténé Szabó Mária Rózsa. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1984. 259 l.

A kiadvány az 1982. november 19–20-án Debrecenben, a Déri Múzeumban megtartott *Magyar néprajzi kutatások a szomszédos országokban* című konferencia előadásait, hozzászólásait tartalmazza. A referátumok sorát *Balassa Iván* rövid elnöki megnyitója vezeti be, amelyben – utalva a Valóság 1975. évi 6. számában megjelent hasonló tematikájú összefoglalásra – a határokon kívüli magyarság néprajzi kutatása eredményei időnkénti áttekintésének fontosságát indokolja. Egyúttal röviden ismerteti N. F. Rügyenszkijnek, a Szovjetszkaja etnografija 1982/3. számában megjelent tanulmányát a Magyarország határain kívül élő magyarság létszámáról és megoszlásáról Európa országaiban. Ezt követően *Dankó Imre* néhány terminológiai kérdés tisztázása után, népeșégtörténeti adatokat is ismertetve, a kárpát-ukrajnai magyarság néprajzi kutatásáról számol be, majd *Katona Imre* a jugoszláviai eredményeket foglalja össze. Kutatóstörténeti aspektusú beszámolójából jól kiviláglik, hogy az utóbbi másfél-két évtizedben fejlődésnek indult jugoszláviai magyar néprajzi, elsősorban folklorisztikai kutatás milyen látványos mennyiségi és minőségi változásokon ment át. Három, adatokban gazdag referátum (*Gunda Béla*, *Kósa László* és *S. Laczkovits Emőke*) a romániai magyar néprajzi kutatások helyzetéről szól. Az előadók az eredmények adatszerű fölsorolása mellett a kutatásokkal kapcsolatos gondokra, a vizsgálódások távlatainak mérlegelésére is sort kerítettek. *Ujváry Zoltán*, *Paládi-Kovács Attila*, *Méryné Tóth Margit*, *Labancz István* és *Barna Gábor* a szlovákiai magyarság néprajzi kutatásának különböző szempontú bemutatására vállalkozott. *Csoma Zsigmond* és *Lukács László*, egymást jól kiegészítve, főleg saját kutatásaikra támaszkodva, az ausztriai magyarok néprajzát ismerteti. E referátumokhoz kapcsolódik *Barna*

Gábor néhány reflexiója. Ugyanő kitért az amerikai magyarok néprajzi kutatására is, amiről egyébként a fő referátumokat *Bakó Ferenc, Huseby Éva Veronika és Fejős Zoltán* tartotta. *Krupa András* előadásában az 1975-ben és 1980-ban Békéscsabán tartott Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia eredményeit ismerteti. A kötetet *Balassa Ivánnak*, a tanácskozás tanulságait leszűrő, a legsürgetőbb feladatokat kijelölő összefoglalója zárja. Itt konkrét célként jelöli meg egy, a közeljövőben kiadandó, a határokon kívüli magyarság néprajzát bemutató könyv megírását, valamint a kérdést feldolgozó tematikus, illetve lokális bibliográfiák létrehozását.

Az eredményeknek e kétségtelenül szükséges és hasznos összefoglalásához a recenzensnek csupán egy megjegyzése van. Egy-egy néprajzi probléma alapvető fontosságát ugyan kétségtelenül nem a kutatott népcsoport számaránya határozza meg elsőrendűen, ám ez nem is hagyható teljesen figyelmen kívül. Az összegző áttekintés során tehát ezekre a körülményekre tekintettel kell lenni. A valós, kézzelfogható eredmények bemutatása és a megfoghatatlan, jórészt egyelőre ellenőrizhetetlen kutatási beszámolók közt betartandó arányokra ugyancsak ügyelni kell, ha hiteles képet kívánunk nyújtani. Például az ilyen előzetes, inkább szép tervnek, mint valós eredménynek minősíthető beszámolóknak köszönhető talán, hogy a Csevadok központi archívumának a tényleges állapotnak nem megfelelő híre olyan maradandó munkában is helyet kaphatott, mint a *Világirodalmi Lexikon* (9. köt. 236. l.).

Jelen esetben sem sikerült teljesen az egyik, fentebb fölvezetett elv betartása sem. Ez persze nem a rendezők (a konferenciára kiadott program több lényeges pontban eltér a végül is kötetbe rendeződött anyagtól), még kevésbé az összeállító rovására írható. Minden bizonnyal több objektív körülmény összejátszása nyomán „alakult ki” a végleges kép, aminek esetlegességeit azonban nem árt tudatosítani, és annak a reménynek hangot adni, hogy a tervezett néprajzi összefoglalásban ezek az aránytalanságok már nem fognak megmutatkozni.

Liszka József

Ház és ember.

Szerkesztette: Kecskés Péter. Szentendre, 1984. 269 l. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 2.)

A négy éves szünet után ismét megjelent *Ház és ember* tartalmilag négy nagyobb részre oszlik. Az első rövid egység a Szabadtéri Múzeum közel egy évtizedig volt osztályvezetőjét, K. Csilléry Klárát ünnepli hatvanadik születésnapján. A rövid köszöntő után az ünnevelt munkásságának bibliográfiáját és Kresz Mária tollából eddigi fő műve, a magyar lakáskultúra kezdeteiről szóló impozáns monográfia ismertetését lehet olvasni.

A második rész a múzeum szaktudományi munkálatait hivatott dokumentálni. A majdan fölépítendő közép-dunántúli tájegységet előkészítő tanulmányt H. Csukás Györgyi írta. Ez a terjedelmes dolgozat olyan, a magyar népi építészet vizsgálatában fontos kérdéseket feszeget, mint a kőépítkezés, a kismemesi ízlés érvényesülése, a történeti stílusok hatása, a füstös konyhás és szabadkéményes házak elterjedési és érintkezési területe. Mellette két kisebb írás a múzeumban legkorábban fölépített, felső-

tiszai tájegység központi épületeit mutatja be építészettörténeti és műemlékvédelmi szempontból. Mindkét tanulmány a kelet-magyarországi faépítészet általános kérdéseire is kiterjeszkedik: Gilyén Nándor és Horn Antal a mándi református templom, Bálint János a nemesborzovai harangláb történetéről és múzeumi felállításáról értekezik.

A szaktudományi tanulmányok után Kurucz Albert főigazgató rövid írásából a Szabadtéri Néprajzi Múzeum külföldi tudományos kapcsolatairól tájékozódhat az érdeklődő. Ezután a Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Európai Szövetségének Magyarországon 1979-ben rendezett X. konferenciáján elhangzott hét előadás sorakozik. Ezek közt olvashatunk szlovák, lengyel, északi és észak-ír tárgyúakat. Mellettük helyezkedik el három fontos módszertani írás, mely hungarológiai szempontból is számba vehető. Balassa M. Iván az objektumok múzeumba telepítésének technikai kérdésével, az időközben elhunyt Vargha László az eredetiség és a rekonstrukció korántsem könnyű muzeológiai problémájával, végül K. Csilléry Klára a berendezéssel foglalkozik.

A kötet negyedik egységében a múzeum muzeológiai munkájának apróbb, de nem kevésbé fontos műhelyeredményeivel ismerkedhetünk meg. Zentai Tünde és Sabján Tibor például egy sárközi gazdaház bontásának tanulságait foglalta össze. K. Csilléry Klára a gyűjteménybe bekerült, 1799-i évszámot viselő komáromi láda kapcsán értekezik a komáromi bútorkészítő központról. Rassy Tibor a múzeum történeti adatgyűjteményét ismerteti. Továbbá tárgybemutatók, kiállításismertető és nekrológ, végül német nyelvű tartalomjegyzék található még a kötetben.

Kósa László

Imreh István: A törvényhozó székely fahu.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 545 l.

Sajnálatosan keveset tudunk az egyik legeredetibb magyar népcsoport, a székelyek történetéről. Történeti irodalmuk egy része – gyakran kevés eredménnyel vagy kalandos elméleteket költve – eredetkérdésükkel foglalkozik. Másrészt a székely múlt föltárásában privilégizált helyzetük okán nagy szerepet kapott a jogtörténeti szempont, ekkor pedig többnyire a kollektív sérelmek kerültek előtérbe. Imreh István vaskos monográfiája jogtörténeti-jogi néprajzi munka, a székely falutörvények földolgozása hiteles és kritikai nézőpontból. Ugyanígy minősíthetnénk történeti szociográfiának vagy történeti néprajznak is, hiszen egy jelentékeny jogtörténeti forráscsoport elemzésével a teljesség igényével tárja föl a középkorvégi és újkori székelység életét. Időszerű és korszerű mondandója is van: a helyi sajátságok és a kisebb közösségek önrendelkezése értéket képvisel. A XVI–XIX. századi falutörvényeknek és rendtartásoknak – ha a kor szokásához híven hivatkoznak is ősiségükre – nincs közük sem a mondák, sem a legendák, sem pedig az őstörténet világához, ellenben Európához kötik a székely falut, mert előzményeikre mind Erdélytől nyugatra találunk rá. Az olykor késedelmes székelyföldi folytatás azonban mindig eredeti alkotás. Imreh István igen mélyen ismeri, átélte könyvének anyagát, ezért lehetséges, hogy anélkül, hogy külön kiemelné a székelyek sajátságait, a föltáruuló fejezetekből megvilágosodik előttünk a székely magatartásformák és viselkedési módok eredete és máig tartó hatása.

A helyi szokások és szokásjogok írásba foglalásával gazdagodó helyi önrendelkezés folytán egymás mellé rendelt apró közösségek sorából tevődött össze a székelység kívülről nagy, megbonthatatlanak látszó tömbje a feudalizmus kései szakaszában. A lét és a jó rend érdekében a falvak egymástól tapasztalatokat kölcsönözve, mintákat véve, mégis kizárólagosan önmaguk képére és hasonlatosságára formálva alkották meg statútumaikat.

A kötet első része külön könyvnyi terjedelmű tanulmányban foglalkozik a falutörvények születésének körülményeivel, majd a helyi társadalom törvénytisztetére vigyázó tisztviselőket mutatja be. Ezután kerít sort a törvények és rendszabályok hatályos területeire, melyek szinte az egész korabeli életet átfogják. Elöl állnak a lét őrzéséhez szükséges elemi követelmények: a tisztaság, az egészség, a nyugalom, a vagyon oltalmazása, a gyakran fenyegető tüzesetek elleni védekezés. Az erkölcs, általában a lélek dolgai, az egyház, az iskola fenntartása, a pap és a tanító fizetése, az erények felvigyázása, a vétkek megbüntetése nem kevésbé fontosak. A közösség összetartozása talán sehol sem mutatkozott meg olyan erősen, mint a közös teherviselésben (adók, földesúri szolgáltatások, katonáskodás) és a bajba jutottak segítésében. A paraszti-katonaparaszti társadalomban mégis a legtöbb rendelkezés a gazdálkodásra vonatkozott, mindenekelőtt a közös vagyon használatára. A székelyek településterületének tekintélyes része nem túl kedvező földrajzi környezetű, sőt zord. Az irtást, a földművelést, a pásztorkodást, a legeltetést és az erdőlést egyaránt szabályozták. A könyv külön értéke, hogy a szerző által összegyűjtött, 1581–1847 között keletkezett megközelítően száz falutörvény és rendelkezés szövege a tanulmány után sorba rendezve ugyancsak hozzáférhető.

Legvégül mutatókat, bő jegyzeteket, helynévtárat, román és német nyelvű összefoglalót találunk. Imreh István az első oldalak egyikén Henri Stahl nagy művére, mint a „román faluközösség eposzá”-ra hivatkozik. Hadd vegyük tőle kölcsön ezt a bár költői, de találó hasonlatot, hogy munkájának rövid terjedelemben összefoghatatlan gazdag tartalmát mégis tömören érzékeltethessük: *A törvényhozó székely falu* tíz évvel ezelőtt megjelent párjával, *A rendtartó székely faluval* együtt a régi székely faluközösség nagyszerű eposza.

Kósa László

Kecel története és néprajza.

Szerkesztette Bárh János. Kiadta Kecel nagyközség Tanácsa. Kecel, 1984. 1215 l., 260 kép.

A monumentális méretű tanulmánykötet egy jellegzetes agrártelepülés történetének és néprajzának magas színvonalú monografikus feldolgozása. Bárh János alapos szerkesztői munkája következtében a helytörténeti monográfia a Duna–Tisza közén élő magyarság népi kultúrájának történeti-néprajzi modelljét képezi. Módszertani újdonságnak számít a kötet szerkezeti felépítése és a történeti anyag komplex vizsgálata: a hajdani életmód feltárására irányuló törekvése. Különösen figyelmet érdemel Bárh Jánosnak a falu újratelepüléséről és a múlt századi életformáról nyújtott feldolgozása.

A kötet közel kétharmad részét kitevő tematikus néprajzi tanulmányok az életmód és a társadalom címszavak alatt követik egymást. Az anyagi kultúra témakörben *Solymos Ede* a természeti környezet haszonvételének (gyűjtögetés, halászat, méhészet, vadászat) emlékeit idézi fel. A település hagyományos állattartását *Novák László* mutatja be: részletes áttekintést nyújt a takarmányozás történeti alakulásáról, a legeltetés rendjéről, az állattenyésztés struktúrájáról, amelyben a szarvasmarha játszott meghatározó szerepet. *Bellon Tibor* a földművelés vizsgálata során különös figyelmet fordított a parasztagazdaságnak az áruterelésben betöltött szerepére, a paraszti vállalkozókedv megnyilvánulásaira, ami a múlt század végétől új növénykultúrákat és agrotechnikai változtatásokat eredményezett. Rögzíti a helybeli tipikus parasztüzem tárgyi ellátottságát is. A gabonatermesztés munkafolyamatainak leírását követően számba veszi a különböző növénykultúrák művelésmódjait.

A homoki szőlőkultúra kialakulásának és felvirágzásának alig egy évszázados múltjáról *Égető Melinda* nyújt részletes képet, megvilágítva a művelésmód és eszközkészlet változásának tendenciáját. A jelenleg fontos szerepet játszó gyümölcsstermelés a két világháború között bontakozott ki. *Bodor Géza* az egyes termesztett gyümölcsfajtákat, a termelési technikákat, a nemesítés, kártevők elleni védelem és az értékesítés alakulását kíséri nyomon. A kisi par funkcionális szempontú jellemzését *Juhász Antal* végezte el. Az 1920–30-as évek metszetében rekonstruálta a paraszti szükségletre termelő kisi parokat és azok tevékenységének színvonalát, társadalmi szerepét.

A keceli tanyák kialakulásának folyamatát a múlt század második felétől rögzíti *Bárth János*. Nagy dokumentációs anyag segítségével határozza meg a tanyák településnéprajzi és gazdasági típusait, majd részletes leírást nyújt a jelenlegi tanyaformákról. *Sztrinkó István* az építkezéstről írott tanulmányában rekonstruálja a hagyományos sáreépítkezés technikáját, bemutatja a jellemző alaprajzi tagolódásokat és az egykori tüzelőberendezések morfológiai változatait.

A táplálkozási kultúráról, az étkezés rendjéről és az ételféleségekről *Kisbán Eszter* rajzol részletes képet. Megállapítja, hogy a település ebből a szempontból teljesen az alföldi táplálkozási nagytáj sajátosságait tükrözi. *Gergely Katalin* a népviselet rekonstruálását társadalmi rétegek szerint végezte el, számba véve az egyes viseleti darabok időbeli változását is. A falu társadalmának megismeréséhez *Örsi Julianna* az exogámia és endogámia arányainak elemzésével járul hozzá. *Fehér Zoltán* a néphit vizsgálatában a természeti világgal és a hiedelemalakokkal foglalkozik elsősorban. Az esztendő ünnepeit Szacsvey Éva sorakoztatja fel gazdag hagyományanyag felidézésével. *Nagy Varga Vera* az emberi élet fordulóihoz fűződő szokásokat, hiedelmeket mutatja be, *Göldner Márta* pedig a gazdasági tevékenység szokásait írja le időrendi sorban.

Szomjas-Schiffert György terjedelmes tanulmánya a népdal és népzene gazdag világát eleveníti fel. *Pálffy Gyula* a néptáncról, a táncolás alkalmairól és hagyományairól nyújt képet. A néprajzi feldolgozásokhoz még a népnyelvi sajátosságok, valamint a ragadványnevek és családnevek elemzése csatlakozik. A kötetet közel száz oldalnyi levéltári archivális szemelvény és hasonló terjedelmű képanyag egészíti ki.

Selmecezi Kovács Attila

Kismartos jaj, de szép helyen van.

Martosi népdalok. Dobi Géza gyűjtése. A Martosi Egységes Földművelésügyi Szövetkezet kiadása. É.n. [1984.] 136 l.

A Nyitra és a Zsitva folyók összefolyásának közelében fekvő Árpád-kori eredetű község, Martos, a Komárom–Érsekújvár környékének leginkább hagyományörző falvai közé tartozik. Ezt bizonyítják a martosi magyar népi kultúrával foglalkozó tanulmányok és cikkek, valamint a helységben létrehozott tájház. Dobi Géza komáromi tanár száztizenhét Martoson gyűjtött dal szövegét és kottáját tette közzé ebben a Szilva József tanár által illusztrált, a helybeli termelősövetkezet kiadásában megjelent kis kötetben. A martosi népdalokat a gyűjtő és a termelősövetkezeti elnök, Finta Ferdinánd rövid előszava vezeti be. A könyv nem tudományos céllal készült, elsősorban a dalok „visszajuttatását” kívánja végbevenni, hogy az újabb nemzedék ismerje szülei dalait. A kiadvány könyvtári forgalomba nem került.

K. L.

Kiss Lajos–Bodor Anikó: Az aldunai székelyek népdalai.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1984. 588 l. (A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára 2.)

A kötet a Bukovinából a Dél-Bánságba telepített, aldunai székelyek népdalait adja közre. Az aldunai székely községek népzenejét módszeresen Kiss Lajos kezdte el gyűjteni az 1940-es, majd folytatta az 1960-as években. A kötet az ő posztumusz munkája. Az anyagot sajtó alá rendező, szerkesztő Bodor Anikó így ír az előszóban: „Kiss Lajos gyűjtői felkészültsége, éles megfigyelőképessége és alapossága a hagyomány szempontjából különösen értékes dallamok nagyszámú variánsfeljegyzésében, részletes lejegyzései (a negyvenes évek helyszíni, majd a hatvanas évek gépi felvételeiről készült transzkripciók), és nem utolsósorban a két gyűjtés között eltelt huszonöt évnyi időszak, mind olyan szempontok, melyek az anyagközlésen kívül a gyűjtemény tudományos értékeit növelik.”

Az első részben rövid történeti áttekintést kapunk az először Bukovinába, majd az Alduna mentére települő székelyekről, a gyűjtés helyszínéről (Székelykeve, Sándor-egyháza, Hertelendyfalva), az aldunai székelyek hagyományainak jellegzetes vonásairól, a dallamok fő jellemzőiről. Bodor Anikó a kötet összeállításáról és a zenei jegyek magyaroztatásáról is tájékoztatást nyújt.

A dallamrend alapján csoportosított anyag összesen 399 sorszámozott dal, két nagy csoportra osztva: I. Ütempár szerkezetű dalok (1–19. sz.) és II. Strofikus szerkezetű dalok (20–399. sz.). Az I. csoportban gyermekjátékok szerepelnek rövid játékcselekmény leírással. A II. csoportba sorolt dalokról a jegyzet alapján tájékozódhatunk, hogy milyen népköltészeti műfajba tartozik (pl. ballada, történelmi ének, szokásdalok, mulatónóta, katonanóta stb.). Függeléként egy székelykevei betlehemeset közöl a kötet.

A nagyszabású kiadvány rövidítésjegyzékkel, mutatókkal, tájszavak jegyzékével zárul.

Tátrai Zsuzsanna

Könyvek Bél Mátyásról. Bél Mátyás: Hungáriából Magyarország felé.

Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Tarnai Andor. Fordította: Déri Balázs, Donáth Regina és Tarnai Andor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 353 l. (Magyar Ritkaságok) – *Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján.* Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Wellmann Imre. Fordította: Wellmann Imre és Püspöki-Nagy Péter. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 517 l. (Történetírók Tára)

Bél Mátyás munkássága részben latin nyelve miatt, részben, mert kéziratban maradt, hosszú ideig hozzáférhetetlen volt a szélesebb érdeklődő kör számára. A két világháború között kezdtek tőle először magyarra fordított szemelvényeket kiadni, majd az elmúlt 20–25 évben egyre több helyi kiadványban látott napvilágot nagy országismertető művének, a *Notitiának* számos részlete. Születésének háromszázadik évfordulóját Magyarországon és Szlovákiában több újabb kiadvánnyal ünnepelték meg, a központi magyarországi kiadók Tarnai Andor és Wellmann Imre válogatásaival tisztelegtek emlékének, törlesztve régi mulasztásokat.

Mindkét könyvet életrajz- és munkásságismertető bevezető nyitja meg. Mindkét szerző rokonszenves vonásokkal, elsősorban eszmetörténeti keretbe helyezve ismerttet meg a XVIII. századi magyarországi művelődés egyik legnagyobb alakjával. A két kötet tartalma azonban eltér, úgy, hogy szerencsésen kiegészítik egymást. Wellmann Imre válogatása az ezidáig is jobban ismert Bél Mátyást állítja az olvasó elé azzal, hogy majdnem teljes terjedelemben országismertető munkáiból közöl részeket. A kötet nagyobb felét kitévő, Magyarország mezőgazdaságáról szóló kézirat (*De re rustica Hungarorum*) azonban mostanáig csak kisebb szemelvényekben látott napvilágot. Rendszeres leírás az állattartásról, földművelésről és vadászatról. A másik nagyobb kézirat a magyarországi szőlőművelést, mellette pedig a tokaji és a kőszegi borvidéket mutatja be. A szövegeket még két kisebb anyag, a magyarországi gabonakereskedelem és a magyar öltözetek bemutatása egészíti ki. Mindegyik kézirat elsőszámú lelőhelye a budapesti Református Theológiai Akadémia Ráday Gyűjteménye.

Tarnai Andor válogatása a közvélemény és a tudományos kutatás által kevésbé ismert arcát mutatja meg a polihisztor Bélnek. Elsősorban nyelvészeti írásaiból, kisebb részben történetírói értekezéseiből, majd leveleiből és országleíró munkásságából ad közre részleteket. Ezek egy része a könyvekhez, nyelvtanokhoz írt bevezetők, valamint a levelek a tudós személyiségét, a világról alkotott képét, emberi és szaktudományi elképzelését közvetlenebbül képviselik, mint a hosszadalmasabb, rendszeres leíró értekezések. Így tűnik ki, Bélnek mennyire szívügye volt a nyelvtanulás és nyelvtanítás, a magyarországi tudomány fejlődése, melynek érdekében tudós társaság felállítására tett javaslatot. A nevezetes Notitiából azok a részek kerültek a kötetbe, amelyeket Bél minden valószínűség szerint nem másoktól kapott adatokból, hanem saját személyes tapasztalatait alapul véve fogalmazott meg. Ezek életének legfontosabb színterei, a szülőhely, az iskolázás városai és működésének helyszíne (Pozsony város és megye, Nagyszombat, Besztercebánya, Ocsova, Nógrád megye).

Mindkét kötetet gazdag jegyzet- és szómagyarázó függelék kíséri. A Wellmann Imre válogatta könyv külön értéke Bél nyomtatott munkásságának, kortársi és későbbi

kiadásának jegyzéke. A kötetek nyelvezete szép, mai magyar beszélt nyelv, mely barátságos közelségbe hozza az eredeti latin írás bonyolult barokkos mondatait.

Kósa László

Lábadai Károly: Laskaiak.

Eligazító a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményhez. Második, bővített kiadás. Kiadta a Horvátországi Magyarok Szövetségének Oktatási Bizottsága, a laskói Petőfi Sándor Művelődési Egyesület és az eszéki községközi Harcoszövetség anyagi támogatásával. Eszék–Laskó, 1984. 67 l.

A drávaszegi Laskó község helytörténeti és néprajzi gyűjteményének 1981-i megnyitása adott alkalmat a helységről szóló legfontosabb ismereteket összefoglaló kiadvány megjelentetésére. A település helye már az őskorban lakott volt. Római kori emlékei vannak, a magyar történelemben az Árpád-kortól szerepel. A Balkánra vivő Duna menti kereskedelmi út révén gazdag, virágzó helységgé fejlődött. A mocsarak között meghúzódó lakossága a török hódoltságot is átvészelte, de a helység elszegényedett jobbágytelepüléssé lett. A könyvecske nagyobbik része a Laskón született vagy működött literátorok rövid életrajzát tartalmazza: Laskai Osvát, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Tolnai Bálint, Laskói Csókás Péter, Laskai János, Asztalos Botos János, Ács László, Ács Gedeon, Ács Zsigmond, Baranyai Júlia. Ezután következik a gyűjtemény leírása. A helytörténeti szobák eredeti leleteket és tárgyakat, valamint dokumentumok fényképeit, a néprajzi részleg kézimunkákat, viseletet, használati és gazdasági eszközöket, bútorokat tartalmaznak.

K. L.

Lábadiné Kedves Klára: Barkócakoszori.

Alfalusi (drávaszegi) népi játékszerek. Kiadja a Horvátországi Magyarok Szövetsége. Eszék, 1984. 93 l.

A baranyai Drávaszeg három, egymás közelében fekvő községét, Kopácsot, Laskót és Várdarócot nevezik környékükön Alfaluknak. Fogyó lélekszámuk ma már a háromezret sem éri el. Népi kultúrájuk, hagyományaik, nyelvjárásuk hasonlósága és azonossága okán néprajzi együvé tartozásuk vitathatatlan. Néprajzi kutatásuk mintegy másfél évtizede élénkült meg. Ezúttal a magyar néprajzi szakirodalomban viszonylag ritkán vizsgált területtel, a játékszerekkel (tehát nem az énekes-táncos gyermekjátékokkal!) gyarapodott. „Dolgozatomban játékszernek tekintem mindazokat a tárgyakat, élőlényeket, amelyeket a gyermek azért vesz kezébe, hogy játsszon vele, ösztönösen vagy tudatosan alakítsa, formálja” – írja tágan megfogalmazva a könyv tárgyát a pedagógus szerző. A gyűjtést – melyet nem túl régen, 1979-ben szakköri munkaként kezdett – bemutatva tér rá a játékszerek felosztására és jellemzésére. Szerencsük szerint a nagyszámú, kétszázharminc játékot a következő tizenhét csoportba sorolta: játékbabák; játékállatok; ruhanemű; háztartási és műszaki eszközök; gazdasági

és munkaeszközök; járművek; játékfegyverek; hangadó játékszerek; hinták; forgók; labdák; ugráltatók; jósló játékszerek; ügyességi próbák; kézügyességet igénylő játékszerek; papírhajtogatások. Anyag szerint tíz csoportba kerültek a játékok. Közülük a legnagyobb a százharmincegy játékszer magába foglaló növényi alapanyagú csoport. Itt található a kötet címadója, a barkóca koszorú is, a rekettye vagy hamvas fűz barkája, amit a gyermekmenyasszony hajába illesztenek. A játékszerek csoportonkénti, azon belül rövid, szemléletes, sok fényképpel és rajzzal illusztrált bemutatása előtt rövid értekezés olvasható szerepükről, melynek része van a felnőtté válásban, a gyermeki időöltésben, a kreativitás kifejlődésében. A tetszetős kiállítású kötetet irodalomjegyzék, a játékok betű szerinti és anyag szerinti mutatója, tájszójegyzék, az adatközlők és a kisdiák elögyűjtők névsora zárja. A rövid idő alatt meglepően szép anyagot eredményező gyűjtés kutatási forrásul és a játékszerek népszerűsítéséül egyaránt használható.

Kósa László

Magyar népmesekatalógus 4.

Szerkesztő: Kovács Ágnes. A magyar novellamesék típusai (AaTh 850–999). Összeállította és a bevezetőt írta: Benedek Katalin. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984. 418 l.

A rövid bevezetőben Benedek Katalin a katalógus-készítés előzményeit tekinti át és köszönetet nyilvánít a kötet létrehozásában résztvevőknek. A katalógus használatához című útmutató egyúttal általános katalógustörténeti áttekintést is ad, hogy a hivatkozások és jelzések érthetővé váljanak. Ehhez a részhez bibliográfia és rövidítésjegyzék csatlakozik, majd a katalógus a példatárral folytatódik.

A Típusmutató tartalmazza a novellamese katalógusát az AaTh 850–990 jelzetű novellamese típusok szüzséjét, előfordulásait, variánsait, megjegyzéseket fűz hozzá, közli az esetleges irodalmi feldolgozások leőhelyét is. A katalógushoz a nyomtatásban és a kéziratos gyűjteményekben, valamint az átdolgozásokban fellelhető novellamesék szerzői szerinti tartalommutatója kapcsolódik.

A Bibliográfiák részben négy csoportba sorolva található a feldolgozott anyag: a.) nyomtatásban megjelent gyűjtemények; b.) kéziratos gyűjtemények az Ethnológiai Adattárban, az MTA Kézirattárban, az ELTE Néprajzi Intézetének Folklor Archivumában; c.) átdolgozások, vegyes gyűjtemények, ponyvák; d.) szövegek közlések, fordítások.

A katalógus földrajzi mutatóval zárul.

Végezetül német és angol nyelvű rezümé segíti az eligazodást a nemzetközi tudományos érdeklődés számára.

Tátrai Zsuzsanna

Nagy Károly: Magyar szigetvilágban ma és holnap.
Püski, New York, 1984. 159 l.

Nagy Károly, aki a Middlesex County College-ban oktat társadalomtudományt és lélektant, igen nemes célt tűzött ki maga elé: arra törekszik, hogy fölébressze az észak-amerikai magyarságban a nemzeti érzést. 1965-ben ő fordult támogatásért Váci Mihályhoz, s kettejük kezdeményezésére jött létre az Anyanyelvi Konferencia, mely azóta is érintkezést biztosít a világ különböző részein élő magyarok között. Könyve cikkeknek, előadásoknak és beszélgetéseknek a gyűjteménye. Fogalmat ad arról a tevékenységről, mellyel szerzője fönntartja az amerikai magyarok nemzettudatát és erősíti a bárhol élő magyarokban az együvé tartozás érzését. Írásai éppen ezért bármely magyar olvasó figyelmére igényt tarthatnak.

Csakis az önzetlen, közösségi tevékenységet megillető föltétlen elismerés és tisztelet hangsúlyozása után vehető föl a kérdés: mennyiben lehetne kiegészíteni a könyvben elmondottakat. Mindössze egy-két megjegyzést tennék. Nem vagyok egészen biztos abban, hogy mindig teljesen indokolt Nagy Károly derűlátása. Sűrűn emleget 16 millió magyart, de alighanem ő maga is gyanítja, hogy egyre kevésbé lehet jogos az efféle bőkezű számvetés. Szinte teljesen az anyanyelv ismeretétől teszi függővé a nemzettudat meglétét. Ez az álláspont közel áll a magaméhoz, de azért úgy hiszem, a türelem jegyében érdemes lenne eltöprengeni azon, vajon teljesen indokolatlanok-e más elképzelések. Valószínűnek látszik, hogy a nemzettudat történeti hagyomány kérdése is, s akkor célszerű, ha számolunk azzal, hogy a múlt a magyarságnak többféle értelmezését hagyta ránk örökségül.

Nagy Károly talán a kellenél kissé szűkebb korlátok közé szorítja a számbaveendő nemzeti értékek körét. Olvasójának olykor már-már az lehet a benyomása, hogy a könyv szerzője a népi mozgalom örökségére korlátozza a magyar irodalmi hagyományt. Gyakran s indokoltan hivatkozik Illyésre, Sütőre, Csoórirra, de kevésbé számol a polgári liberalizmus, Babits vagy akár Ottlik magyarságával. Félreértés ne essék: nem várnám tőle, hogy azonosítsa magát Magyarországgal politikájával. Tiszteletre méltó, hogy nemcsak a magyarországi kulturális életet bírálja, amiért kevésbé fogadja be a nyugati magyarság könyveit s folyóiratait, de a tengeren túl élők közül is megrója azokat, akik nem hajlandók fölvenni a kapcsolatot az anyaországgal. Csupán azt tehetem szóvá, hogy egyes esetekben mintha nem eléggé következetesen ragaszkodnék a minőségnek általa is vallott követelményéhez. Legtöbbször jelentős, sőt olyan írókat idéz, akik rendkívül sokat tettek a magyar nemzettudat ápolásáért, de néha nem egészen következetes saját szempontjai érvényesítésében. Tekintetbe véve, hogy a cserkészmozgalom vallásos neveléssel kapcsolja össze a hazafias oktatást, figyelemzethetné az amerikai magyarságot Pilinszky életművére, akit újabban már francia s angol fordításban is a XX. század legjelentősebb vallásos költői közé sorolnak. Hasonlóan nem egészen érthető, hogy a nyugati magyar irodalom értékeinek hangsúlyozásakor egyszer sem írja le az 1900-ban született Márai nevét, aki pedig föltehetően a legjelentősebb magyar író Nyugaton, függetlenül attól, miként is vélekedik valaki politikai nézeteiről.

E két kiegészítés nem több hevenyészett példánál. Mindössze azért hoztam szóba őket, hogy azt sugalmazzam velük: a nemzeti értékek tágabb körének, gazdag válto-

zatainak földézésével talán a Nyugaton élő magyarságnak is szélesebb rétegeiben lehetne ébren tartani a nemzeti hovatartozás érzését, hiszen ezek a tömegek éppúgy más és más életmódokat, sőt szemléleteket képviselhetnek, mint nagy íróink. A magyarság ugyanis nemcsak azt jelentheti, hogy azonosak az emlékeink, de esetenként azt is, hogy van bátorságunk különböző válaszokat adni ugyanarra a kérdésre. Nemcsak a protestáns hitszónokok, de Pázmány, nemcsak Kossuth, de Kemény, nemcsak Ady, de Kosztolányi, nemcsak Németh László, de Kassák is szerves része a nemzeti örökségnek. A Nagy Károly által oly pontosan kijelölt célt alighanem akkor érhetjük el, ha mindig szem előtt tartjuk e hagyomány sokszínűségét.

Szegedy-Maszák Mihály

Népdalaink a magyar történelemben.

Válogatta, szerkesztette, részben gyűjtötte és az összekötő szöveget írta: Szomjas-Schiffert György. Munkatárs: Csenki Imre. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 299 l. (Néprajz mindenkinek 2.)

A Néprajz mindenkinek sorozat célja, hogy elsősorban az iskoláskorúaknak adjon bővebb áttekintést a népi kultúra egy-egy területéről, de ez a kötet – ahogy az előző is – igényt tart a szélesebbkörű érdeklődésre, segíteni kívánja például a kórusok munkáját is. A rövid bevezető és a példákat tartalmazó fejezetek előtt lévő tájékoztató eligazítja az olvasót a népdalok zenei és szövegi jellegzetességeiről. Maga a gyűjtemény 202 példát tartalmaz, a magyar nyelvterület egészéről. A Bartók Béla által megállapított 4 népzenei dialektus nagyjából arányosan képviselt, bár feltűnő, hogy Erdélyt – ahol még ma is a legarchaikusabb dallamvilág található – csak 13 dallam képviseli. Ez talán annak, a könyvben nem eléggé indokolt elgondolásnak az eredménye, hogy nagyobb helyet kapjon az alföldi dallamanyag, ezen belül is a kevésbé ismert Kiskunság.

A gyűjtemény összeállítójának fő szempontja az volt, hogy bemutassa a dallamok zenei sokrétűségét és a szövegek esztétikai szépségét. A fejezetek összeállításánál arra törekedett, hogy ebben a magyarság története is tükröződjön. Ezeket a szempontokat figyelembe véve 11 fejezetre osztotta anyagát.

I. Népvándorlaskori dallamemlékek között azokból a dalokból ad példát, amelyeknek finnugor, illetve turk kapcsolata már feltárt. Ezek elsősorban regósének-, illetve siratórészetek, de olyan népdalok is idesorolhatók, mint a „Megrajkák a tüzet”, vagy a „Dunaparton van egy malom” kezdetű. A II. fejezet a „Törökvilág Magyarországon” címet viseli. A valaha létezett – létezhetett – magyar hősepikának már csak a nyomai találhatók meg a regósénekekben, egyes népballadákban. A hajdani hősenek is eltűnt, stílusát valószínűleg a középkorban élt énekmondók örökítették át történelmi énekekbe. Ezért találjuk itt a példákat Tinódi Sebestyén énekesgyűjteményéből, és néhány olyan gyermekjátékdalt, amelyben történelmi eseményekre való utalást fedezhettek fel a kutatók – pl. a „Gólya, gólya gilice” kezdetűben. A III. fejezet „A magyar barokk népzeneje” (17–18. század). Érdekes ez az időszak zenei szempontból azért is, mert a magányos énekmondók helyébe a fejedelmek és főurak váraiban, a királyi udvarban játszó állandó zenei együttesek léptek. Ha kevés emlék

maradt is fenn ezeknek az együtteseknek a műsorából, mégis néhány kódex – Kájoni, Vietorisz – megőrzött magyar dallamokat ebből az időből. A IV. fejezettől kezdődően már nem történeti jellegű a felosztás. Külön fejezet foglalkozik a pásztorélet emlékeivel. Jogos az elkülönítés, mert a pásztorság a hagyományos népi kultúrában külön „rendet” képviselt, kultúrája eltért – sokszor archaikusabb – a falvakban, mezővárosokban élők kultúrájától. Az V. fejezet a bujdosóénekekkel, betyárnótákkal, rabnótákkal, a VI. fejezet katonadalokkal foglalkozik. A katonaelet meghatározó jelentőségű volt a paraszti társadalomban, tudvalevő, hogy akit elvittek katonának, az nem 1–2, hanem 12 évig szolgált. Több csoportra oszthatók ezek a dalok, a legtöbb dal az első világháború idején született. A VII. fejezetben dudánóták, bordalok, tréfás népdalok találhatók, majd a VIII. fejezetben szerelmi dalokat, a IX-ben balladaszövegű dalokat olvashatunk. Ez a meghatározás elgondolkoztató, mert ugyanazokat a példákat közli – Kőműves Kelemenné, Fehér László, Kádár Kata, Mónár Anna stb. – amelyekről eddig, mint balladákról beszélt a folklór és az irodalomtudomány. A két utolsó fejezet a virrasztóénekekből, illetve a „szabadság dalaiból” ad válogatást. Az utóbbiban az 1848–49-es szabadságharc alatt született népdalokat s főleg a Kosuth-nótákat emeli ki. A példatár után Csenki Imre a kórusok munkáját segítve ad néhány hasznos tanácsot. A könyvet mutatók egészítik ki, illusztrációk teszik hasznosabbá.

Szemerkenyi Ágnes

Penavin Olga: Jugoszláviai magyar népmesék I–II.

Akadémiai Kiadó – Forum Könyvkiadó, Budapest – Újvidék, 1984. 623, 470 l. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 16., 19.)

A mű első kötete, mely második változatlan kiadásban jelent meg, 211, a második kötet 106 meseszöveget és 34 Kraljević Márkóról szóló mondát tartalmaz. A gyűjtemény létrejöttéről Penavin Olga azt írja, hogy csupán annak a sokéves népryelvutatásnak a mellékterméke, amely az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén folyik, és kiterjed Jugoszlávia minden magyarok lakta vidékére, így Baranya–Drávaszög, a Vajdaság, a Muravidék és Szlavónia területére.

A szerző rövid településtörténeti áttekintést is ad, mert véleménye szerint a településtörténet ismerete nélkül nem lehet nyelvi vizsgálatokat végezni. A lakosság nyelvéről szólva megállapítja, hogy a Vajdaságban nem lehet egységes nyelvjárásról beszélni, mert más-más nyelvjárási típusú vidékekről községenként telepítették a lakoságot. A települtek sok régi tulajdonságot megőriztek, de ugyanakkor számos oldalról, más nyelvi és nyelvjárási hatások is érték őket. Baranya–Drávaszög, Szlavónia és a Muravidék népének nyelve már egységesebb, mert itt nem volt nagy a népmozgás. A magnetofonszalaggal rögzített meseanyag teljes hűséggel, változtatás nélkül került kiadásra a modern népmese kiadványok gyakorlatának megfelelően.

Penavin Olga felvillantja a kötetekhez írt bevezetőben az egykori és mai mesemondási alkalmakat és bemutatja mesemondóit is, akik zömmel a falusi, tanyasi földművesek, kispárosok és napszámosok közül kerültek ki. Akadt pásztor, halász, ipari

munkás és tisztviselő adatközlője is. A 108 mesemondó közül 58 férfi, 50 nő. Az idősebb mesemondói nemzedék száma magasabb, ami avval magyarázható, hogy több köztük az írni-olvasni nem tudó, olyan, aki a mesét mint kizárólag szóban közölt műfajt ismeri. A mesemondó számára elengedhetetlenül fontos a hallgatóság, a közönség. Minél többen hallgatják, annál élőbb a mese. A jó mesemondó mindig kontaktusban van közönségével, amely a legtöbb esetben aktív közbeszólásaival fűszerezi a hallottakat. A mesemondásnak sajátos módja van: a mesélő szinte ösztönös pszichológusként hangulatkeltéssel kezd a mesemondásba. Ennek ékes bizonyítéka a mesék bevezető formulája, amely egy-egy jó mesemondónál akár külön történetté is kerekedhet.

A két kötetben közzétett mesék szervesen beletartoznak a magyar népmese-kincsbe, mondja a szerző. Az ismert mesejellemzőktől eltérés inkább csak a meseanyag alakulásának folyamatában észlelhető – teszi hozzá Kovács Ágnes, aki a második kötet meséinek jegyzetanyagát állította össze. Ugyanis, amíg a mai Magyarországon és Erdélyben a tréfás mesék és anekdoták kerülnek előtérbe, addig a jugoszláviai magyar anyagra ez nem jellemző. A jugoszláviai magyar mesekincsen a Grimm-mesék mellett az iskolai olvasókönyvek hatása észlelhető inkább. Nagyszámúak a mesék között a Mátyás királyról szóló történetek. A szóbeliség és iskolai könyvek közvetítésével kerülhetett a jugoszláviai magyar prózai epikus hagyományba az egyik legnépszerűbb délszláv epikus hős, Kraljević Márkó alakja. Az utóbbi mesék jegyzetapparátusának gondozója Veselinović-Šulc Magdolna. Az első kötetben közzétett mesék tipológiai meghatározását Dömötör Ákos végezte.

A mesék többségének lejegyzője a köteteket közzétévő Penavin Olga, mellette Jámbor László, Matijevics Lajos és Satai Pál vettek részt e munkában. A két teljes kötetben való eligazodást jól szolgálják a különféle mutatók és jegyzékek, s még személyesebbé teszi a mesékkal való kapcsolatunkat az a néhány fényképmelléklet, amely a mesemondókat és mesemondási alkalmakat életközébe hozza.

Kiss Mária

Penavin Olga: Néprajzi tanulmányok.

Válogatta és az előszót írta: Matijevics Lajos. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983. 323 l. (Értekezések, monográfiák 7.)

A kötet a néprajzkutatóként is számontartott nyelvész, nyelvjárásgyűjtő Penavin Olga rövidebb néprajzi tanulmányaiból ad közre válogatást. A négy nagyobb tematikus egységbe sorolt írások nagy száma, sokszínűsége lehetetlenné teszi, hogy a recensens akár csak felsorolásszerűen is a kötet egész anyagát, pontról-pontra leltárba vegye. Járhatóbb útnak látszik a kötet általános jellemzése, a válogatás szempontjai ismertetése után a – talán szubjektívnek ható – összbenyomásról számot adni.

A rövid szerkesztői előszóban Matijevics Lajos utal arra a sokáig kísértő nézetre, miszerint a jugoszláviai magyarság nem rendelkezik olyan értékes népköltészeti alkotásokkal, mint például a moldvai vagy a Zobor vidéki magyarok. Az utóbbi évtizedek megizmosodott jugoszláviai magyar folklorisztikai kutatása, többek között éppen Penavin Olga jelentős feltáró és publikációs tevékenységének köszönhetően, fényesen

megcáfolta ezt a tévhitet. Bizonyítják ezt szerzőnk hatalmas mennyiségű néprajzi adatot is rögzítő nyelvészeti munkái, valamint önálló folklorisztikai kötetei. A mostani válogatás négy, részben egymásba is átfolyó tematikai egységében az adatközlő dolgozatok mellett ismeretterjesztő és figyelemfölkeltő írások is helyet kaptak. „Terjedelmi okok miatt nem törekedhetünk teljességre – vallja az előszóban a válogató, Matijevics Lajos –, hanem azt igyekeztünk szem előtt tartani, melyik adalék jelent fontos lépést néprajzunk és népköltészeti kutatásunk fejlődésében, melyik lehet hasznos és megkerülhetetlen a további kutatások számára”.

A *Hagyományok ébresztése* című első egység cikkei az igényes ismeretterjesztés, a szakmailag is hiteles publicisztika jeles darabjai. Inkább adatközlő jellegűek a második csoport (*Népszokások, népi életmód*) dolgozatai, amelyek között azonban olyan fontos, elméleti jelentőségű, figyelemfölkeltő írás is található, mint például az interetnikus kapcsolatok kutatását szorgalmazó. Szintén az adatközlő jelleg dominál a lényegében a néphit körét érintő, kissé bonyolult című harmadik rész (*Folklór jellegű köznapi tudat, folklór jellegű tudományok*) írásai között. Az utolsó, *Folklór irodalom* címet viselő csoport írásai lényegében a népköltészet főbb műfajait (líra és szokásköltészet, ballada, mese, proverbiumok stb.) tárgyalják. Tanulságos a Petőfi személyével kapcsolatos folklorizálódás jelenségét bemutató dolgozat is. A kötetet a válogatásban szereplő írások bibliográfiai adatai, valamint a szerző folklorisztikai munkáinak jegyzéke egészíti ki.

Mindenképpen dicsérendő és hasznos kezdeményezésnek kell tartanunk a Hungarológiai Intézetnek azt a vállalkozását, hogy az Értekezések, monográfiák sorozatban a jugoszláviai magyar folklorisztika termésének legjavát két kötetbe sorolva megjelentette. Főleg a most szóban forgó összeállításban azonban problematikusnak tekinthető, hogy a tematikailag és műfajilag is sokszínű anyagot mindennemű szerzői vagy szerkesztői beavatkozás nélkül változatlanul, egymás mellett adták újra közre. A műfajilag más-más, a maguk nemében és közegében annak idején egyenként kétségtelenül hasznos és értékes írásoknak ez az egybeötvözése meglehetősen heterogén összképet eredményezett. A szétszórtan megjelent, ma már jórészt nehezen hozzáférhető írások újraközlése mindamelllett becses ajándék a szakembernek és az érdeklődő nagyközönségnek egyaránt.

Liszka József

Pető Margit: Rozmaring ága, virágnak virága.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 231 l.

A mezőkövesdi születésű Pető Margit Iparművészeti Főiskolát végzett. Képzettsége alapján textilszakos iparművész, rajztanár. Mégis úgy határozott, hogy leírja emlékeit, amelyek őt szülőföldjéhez, annak lakóihoz és kultúrájához kötik.

Könyve emlékezések sorozata. Az íráshoz készülődvén Pető Margit nem hagyatkozott csupán a maga ismereteire, hanem mások történeteit is feljegyezte, s így alakult ki a maga és mások visszaemlékezéseiből ez a kötet. A történeteket, elbeszéléseket nem csoportosítja egy központi gondolat köré, hanem ahogy a jó elbeszélőnél az egyik történet szüli a másikat, úgy kapcsolódnak e könyv fejezetei is egymáshoz. Így

kerekedik ki belőle a hagyományos falusi élet egésze, a mindennapok, ünnepnapok apró kis események elmondása teszi teljessé a képet. Nemcsak a jelesnapok látványa szokásairól ír, hanem a hétköznapiok látszólag eseménytelen világáról is. Arról például, hogyan kell menni a lánynak az utcán, hogyan tartsa magát, hogy hordja a ruhát stb. Vagy olyan apró, de nem jelentéktelen eseményről is beszámol, mint például a sóval, mésszel, vagy cserépfazékkal megrakott szekerek érkezése. A legkedvesebb kis „szilánkok” közül az egyik a madárijesztőről, a másik a kocsonya- vagy éppen a szappanfőzésről számol be.

Az elbeszélte történetek nyelvezete, stílusa néhol ugyan kicsit mesterkéltnek hat, a könyv mégis figyelemre méltó. A szélesebb olvasóközönség számára jóhangulatú bepillantást ad egy letűnt világba. A könyvet matyó hímzsminták – nevükkel együtt – és eredeti, régi mezőkövesdi fényképfelvételek teszik még színesebbé.

Szemerkenyi Ágnes

Petrás Anna: Galga menti hímzések. Galga menti hímzéstervek.

Petőfi Múzeum, Aszód, 1984. 92 l. + 15 l. + 75 tábla. (Múzeumi füzetek 27–28.)

A Galga mente népviselete a legismertebb újstílusú magyar népviseletek közé tartozik. A népművészetet kedvelő közönség szélesebb köre is tud például Galgamácsa, Boldog, Bag vagy Tura színes öltözeteiről. Jelenlegi tudásunk szerint, melyet a mostani kiadvány is megerősít, a múlt század végén kezdett ezeknek a falvaknak a paraszti ruházatkodása és hímzészincse karakteresen elválni tágabb környezetétől, ugyanakkor egymástól elválasztó különbségeket is kifejlesztett. Virágzása újabb divathullámoknak hódolva még az 1930-as években is tartott. A testi ruhákat és a lakástextilt ékesítő hímzések túlnyomórészt városi eredetű nyomódúcokról származnak, előzményük a fehérhímzés, helyi fejlemény viszont a sajátos színezés. Az album alakú kettős kötet röviden áttekinti a vidék történetét, majd szól a hímzések kialakulásáról. Ezen túl elsősorban a népművészeti hímző szakkörök igényét kívánja kielégíteni az összegyűjtött és a szerző által tervezett nagytömegű (241 rajz és 38 fénykép) mintával.

K. L.

Polner Zoltán: Ördögösök.

Somogyi Könyvtár, Szeged, 1984. 104 l. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 15.)

Archaikus népi imádságok és a legendás teknyőkaparó hagyományainak közreadása után Polner Zoltán újabb érdekes Csongrád megyei gyűjtést publikált. A magyar folklórisztika pontosan tudja, hogy néhány évtizede és napjainkban változatlanul a legelevenebb epikus műfaj a hiedelemmonda vagy hiedelemtörténet. Jellemzője, hogy egyetlen csattanóra épül, és elmondója mint hiteles, vele, vagy inkább ismerőseivel, rokonával megtörtént esetként adja elő. Polner könyve hiedelemtörténeteket tartalmaz, de nem a folklórkivadványok immár megszokott, egyszerű, olykor jegyzetekkel kísért szövegtől követi. Terjedelmes előszavában azokat az embe-

reket mutatja be, a rendelkezésre álló adatok segítségével lehetőleg egyénien megjelenítve, akiknek környezetük valamiféle természetfeletti erőt tulajdonított, ők voltak a címadó „ördögösök”. Polner nemcsak a szájhagyományt rögzítette, hanem fölkereste a levéltárakat, föllapozta az anyakönyveket, sőt fölkutatta a temetőket is, hogy minél többet megtudjon az ördögösökről. (Megjegyzésre méltó, hogy a szájhagyományról ezúttal is kiderült: életrajzi adatok pontos tárolására nem alkalmas.) Hús esztendő munkája fekszik ebben a gyűjtésben, melyet Polner Zoltán természetesen nem folyamatosan, de megszakításokkal, mégis a megyét rendszeresen bejárva végzett el. Az eredmény nagyobb részét a kötet terjedelmileg is nagyobb fele, a szöveggyűjtemény tartalmazza. Itt sem tudományos kategorizálással találkozunk, hanem a bűbájosságok, rontások, gyógyítások „fajtái” szerint csoportosítva sorakozik az anyag. A legkerekebb, a legteljesebb szövegek után következnek a változatok. Például ilyen címekeket találunk: „megállítja a lovakat”, „kocsi a kazalon”, „okozza és gyógyítja a veszettséget”, „halottlátó”, „táltosok viaskodása”, „szánt ló nélkül” és így tovább. Papp György fekete-fehéren nyomott linóleummetszetei kitűnően fokozzák a sok régi titokzatosságot, érthetetlen ördögösséget megörökítő kötet hangulatát.

Kósa László

Selmezi Kovács Attila: Györffy István élete és munkássága.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmányának kiadványa. Budapest, 1984. 80 l. (Néprajzi Füzetek)

Selmezi Kovács Attila A múlt magyar tudósai című sorozatban Györffy Istvánról írt életrajza és A magyar néprajz klasszikusai sorozatban Györffy munkáiból készített válogatás után, a neves néprajztudós születésének centenáriumára, ezúttal egy népszerű formát megtestesítő életrajzot tett a néprajz barátainak asztalára. A könyv beosztása sokban hasonlít az 1981-ben megjelent életrajzhoz, de részletesebben tagolt és a szerző hasznosította a közben napvilágra került tudománytörténeti eredményeket, a Györffy-kutatás újabb ösztönzéseit. Először az életutat mutatja be. Ezután Györffy István munkásságának legfontosabb területeit elemzi: település-, etnikum-, állattartás–pásztorokodás-, földművelés- és viseletvizsgálatok. Györffy működésének szinterei közül előbb a majdnem teljes életművét átfogó muzeológusi munkásságnak, ezt követően a rövid ideig tartó, de annál hatékonyabb egyetemi tanári éveknak, végül a röviddel halála előtt csúcspontra érkező művelődés politikai törekvéseknek szentel egy-egy fejezetet Selmezi Kovács Attila. A tanulmányt az összegzés után bibliográfia, a Györffy-kultuszra utaló mellékletek, többek közt a „beavatottak” számára is kevésbé ismert fényképek zárják.

K. L.

Shamanism in Eurasia. Part 1–2.

(Ed.) Mihály Hoppál. Edition Heordot, Göttingen, 1984. XXI + 200, 203–475. 1. (Forum 5)

1981 szeptemberében Sárospatakon nemzetközi konferenciát tartottak *A valás korai formáinak összehasonlító vizsgálata: az eurázsiai sámánizmus* címmel. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a Magyar Tudományos Akadémia közti megállapodás értelmében a moszkvai és budapesti néprajzi kutató intézetek szervezték a konferenciát, amelyen gyakorlatilag legeslegelőször jelentek meg szovjet sámánizmus-kutatók nemzetközi fórumon. A magyar szervező (Hoppál Mihály) jóvoltából amerikai, francia, német, angol, olasz, finn kutatók is részt vettek. Összesen 8 szovjet, 10 magyar és 17 más országok képviselői által előadott előadás volt a programban. Ezek zömét vita követte. Az egybeszámozott két kötetes jelen kiadványban 36 dolgozat olvasható. Ezeket hat tematikus csoportra bontották: elméleti – történeti – pszichológiai – nyelvi – szociológiai – mai sámánizmuskutatás címek szerint, bizonyos fokig jogosultan. A szerkesztő bevezetése tájékoztat a konferenciáról és a kiadványról. Megtudjuk, hogy több dolgozat végső formáját nem kapta meg a szerkesztő, a kötetben van viszont több olyan cikk is, amely nem a sárospataki konferenciára készült. Azt nem említi, hogy e kiadványt eredetileg a *Bibliotheca Uralica* budapesti sorozatába szánták (lektorai is így nézték át), majd váratlan szerkesztői fordulat után lett nyugat-német kiadvány. Talán itt érdemes megemlíteni, hogy két további, angol nyelvű cikket, amelyek e kötet számára készültek el, újabb fordulattal itt mégsem publikáltak. Ezek az *Artes Populares – A Folklore Tanszék Évkönyve 14.* (1985) kötetének végén olvashatók.

A sárospataki konferenciát Diószegi Vilmos emlékének szentelték. Kodolányi János bevezető írása az ő életművét méltatja. Diószegi 30 legfontosabb írásának bibliográfiája követi ezt. Itt jobb lett volna egy teljesebb jegyzék, vagy Diószegi kéziratban maradt műveinek is a felsorolása, nagyobb gyűjtéseinek bemutatása, vagy más, nehezebben hozzáférhető anyag.

A jó tudományos színvonalú tanulmányok közül több szerző magyar. A külföldiek közül elméleti vagy gyakorlati kérdéseket illetően többen is érintenek magyar témákat. *Voigt Vilmos* (Shaman – Person or Word?) nem foglalkozik magyar adatokkal, ám a bemutatott korábbi szerzők közül nem egy magyar, és végül is a „magyar” *sámán* szó etimológiáját is érinti a dolgozat. *Ecsedy Ildikó* kínai témát vizsgált, *Sárközi Alice* mongol szöveget elemzett. *Hoppál Mihály* el nem hangzott, és ezért megvitásra sem került, itt mégis publikált dolgozatában a magyar néphit sámánisztikusnak tekintett vonásait mutatja be. *Dömötör Tekla* a magyar női *táltos* alakját vizsgálta. *Klaniczay Gábor* itt közölt dolgozatában csak utal arra, hogy az európai ún. boszorkánycsoport-küzdelmek figurái is kapcsolatba hozhatók a sámánizmus maradványaival. Azóta több dolgozat is felmelegítette e kérdéskört, amelynek mind a boszorkányokat, mind a sámánokat illetően van magyar tudománytörténeti vonatkozása. *Kelemen András* a sámánok pszichéjével foglalkozva ad magyar vonatkozásokat is. *Bányai Éva* a hipnózis és extázis pszichológiai mérésével foglalkozva figyelt fel a sámánokéhoz hasonló mozgástípusokra. Adatai mai magyar vizsgálatokból származnak, mégis, művelődéstörténeti vonatkozásban még hasznosabbak lehetnek magyar (és nem

magyar) sámánizmus-kutatók számára. A rajzfilmrendező *Jankovics Marcell* a szibériai sámándobok világméretűt mutatja be.

Az angolul közölt tanulmánykötet a nemzetközi sámánizmus-kutatás és Szibéria-kutatás alapvető gyűjteménye. Majdnem minden dolgozata igen meggondolkozott, zömmel új anyagot is hoz vagy rendszerez. Éppen a magyar sámánizmusról csak részletképeket kapunk, módszertani problémák sincsenek mindig tisztázva. Mégis igen hasznos a kötet, bemutatja, milyen sokrétű téma és megközelítés övezi nálunk is, másutt is a sámánizmust. Ma világszerte divat városokban, jó pénzért sámániszeánszokat rendezni. E kötet hivatkozásai is bizonyítják, hogy ez a divat nem került el az itthoni és külföldi magyarokat sem (lásd pl. a 449. lapon a fényképet).

Voigt Vilmos

Sozan Michael: Zsidók egy dunántúli falu közösségében.

Oktatási és kutatási kiadvány. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1984. 21 l. (Folklór és etnográfia 14.)

A kis füzet jelentősége témaválasztásában rejlik, mert jóllehet a zsidóság mintegy százötven–kétszáz esztendeje (egészen a közelmúltig) jellegzetes, a parasztsággal szimbiózisban lévő lakója volt a magyarországi falvaknak, helyzetét, kapcsolatrendszerét eddig önálló tanulmány nem vizsgálta. Amellett, hogy az úttörés tettét nagyra értékeljük, meg kell állapítani, hogy a tanulmány tartalma szegényes, módszertanilag újat nem hoz. Úgy tűnik föl, mintha a Magyarországon többször eredményes tevékenységét végző amerikai antropológus egyik újabb vizsgálatának „melléktermékeként” készült volna. Erre vall a viszonylag szűk adatgyűjtés és az anyag vázlatossága. Kiinduló tétele az, hogy a paraszti lakosság körében antiszemitizmus nem mutatkozott a második világháború előtt a vizsgálat színhelyén, a Fejér megyei Abán. A parasztok a zsidókat egyénenként, mint jó vagy rossz embereket, szomszédokat ítélték meg, és nem mint összetartozó etnikai közösséget, sőt ortodox kultuszuk ellenére a vallási különbségek között is jobban számon tartották a faluban a katolikus-református eltérést, mint a zsidó-nemzsidót. A nem túl nagy számú abai zsidóság pedig jól érezte magát a falu közösségében, melyben tagjainak nagyobb része kiemelkedő pozíciót foglalt el. A két fél illetően magatartása sokban magyarázza, miért érte az üldözés meglepetésszerűen a zsidóságot, és miért nézte ezt benuktan a vele rokonszenvező helybeli parasztság. Sozan megfigyelései közül külön figyelmet érdemelnek azok, amelyek a zsidók és nem-zsidók társadalmi és mindennapi érintkezését tárják föl. Az adatközlők beállításában – köztük a túlélő zsidó származású visszaemlékezőkben is – ebben a viszonylatban a paraszti többség volt a nyitottabb és érdeklődőbb, míg az ortodox vallású családok köré a vallási szabályok határozott kört húztak. Ismét más társadalmi képletet mutat a kikeresztelkedett zsidó származásúak helyzete, akik többnyire szociális érzékenységgel és vagyonos elemek voltak. Csak sajnálható, hogy az antropológus megjegyzései többnyire kidolgozatlanok maradtak, s folytatást sem sokat ígérnek, jóllehet a tárgy tanulmányozására az idő múlásával egyre kevesebb alkalom lesz.

Kósa László

Szabadfalvi József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1984. 324 l + 49 kép.
(Studia folkloristica et ethnographica 10.)

A kötet Szabadfalvi József 1963 és 1981 között készült, a magyar pásztorkodással kapcsolatos hosszabb-rövidebb tanulmányaiból ad válogatást. Az itt olvasható dolgozatok, egymáshoz is szervesen kapcsolódva, kiegészítik a szerzőnek *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon* című, 1970-ben, Debrecenben megjelent könyvét.

A rövid szerzői előszót követő első nyelvészeti-etimológiai megközelítésű, problémafelvető tanulmány a magyar állattenyésztés kutatásának Herman Ottó és Györffy István által megalapozott vonulatát veszi kritikai vizsgálat alá. Az állattartás három, egyidejűleg fejlődési sort is kifejező típusát (szilaj vagy rideg; félszilaj; szelid vagy kezes) feltételező Herman–Györffy-féle elmélet egészének felülvizsgálatát javasolja a szerző. Jelen dolgozatában csupán két szakkiefejezés, a szilaj és a rideg szavak eredeti jelentését tárja fel. Miután gazdag nyelvészeti, történeti bizonyító adathalmazzal támogatva megállapítja, hogy e szavak eredeti jelentése nem egyezik meg a későbbi, az etnográfusok által rájukruházott, könnyen félreérthető jelentéstartalommal, javasolja, hogy a hagyományosan általuk jelölt állattartási módot a jövőben az egyértelműbb extenzív vagy külterjes kifejezésekkel helyettesítse a kutatás. Ennek a tartásmódnak a sokrétű vizsgálatát, a kutatás – főleg a fentebb említett elmélet képviselői – eddigi eredményeinek felülbírálatát tartalmazza a könyv néhány tanulmánya (*Nomád típusú teletelési rendszer az Alföldön; A magyar takarmánygazdálkodás honfoglalás előtti rétegéhez; Az akol típusa és funkciója*). Dolgozataiban Szabadfalvi hangsúlyozza; néprajzi, történeti, nyelvészeti adatokkal támasztja alá, hogy a külterjes tartásmód legkezdetlegesebb fokán is gondoskodtak a pásztorok állataik téli védelméről (karám, félszer, szárnyék stb.), sőt lehetőség szerint takarmányozásukat is bebiztosították.

További három tanulmány a magyar pásztorkodás migrációs jelenségeit veszi számba egy átfogó körképben (*Migrációs jelenségek a magyar pásztorkodásban*), majd két részletjelenség rögzítésével (*Pásztormigráció Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között; Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*).

Az állattartáshoz kapcsolódó népszokások bőséges tárházából dolgoz fel egy résztémát *A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek* című dolgozat. Itt a Demeter- és a Vendel-kultusz eredetével, magyarországi meghonosodásával, elterjedésével, valamint a velük kapcsolatos pásztorünnepekről szól a szerző.

A kötet végének három rövidebb tanulmánya egyrészt a nádudvari legelő pásztori jelzéseivel, híradásaival, a hortobágyi pásztorművészettel, valamint Ecsedi István tudománytörténeti méltatásával foglalkozik.

A könyvet bőséges tartalomjegyzék, valamint tartalmas német és szlovák nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Liszka József

Szabó László: *A jász etnikai csoport I. A jász etnikum és a jászági műveltségi egység néprajza. II. A Jászság társadalomnéprajza a XVIII–XIX. században.*

Szólnok, 1979. 183 l. + XXIX. tábla; 1982. (1984) 176 l. (Kandidátusi értekezés.)

Hosszabb szünet után az 1970-es évek elején ismét megélni kült a magyar néprajz egyik régi tradíciója, a tájegységi és népcsoport-kutatás. Szabó László ezekben az esztendőkből készítette el és védte meg kandidátusi disszertációként a Jászság néprajzáról szóló munkát. Az igen részletes néprajzi anyagismeretre épülő történeti vizsgálatokkal kiegészített mű jelentősége különösen szembe tűnik, ha arra gondolunk, hogy a magyar nyelvterület közepén fekvő, nagy történelmi múltú Jászság néprajzilag kevésbé ismert volt Szabó kutatásaiig.

Az első kötet első része az említett táj- és népcsoport vizsgálati hagyományt tekinti át mintegy tudománytörténeti bevezetésként. A második rész arra keres választ, miként mutatkozik meg a jelen és közelmúlt népi kultúrájában a jászok hajdani külön etnikumának emléke.

A kérdés megválaszolásához a szerzőnek a középkorig, a jászok magyarországi letelepedéséig kellett visszanyúlni a kiadott írásos források alapján. A jászok a kunokkal együtt jöhettek be Magyarországra (1239), de csatlakozott népként valószínűleg alávett helyzetben voltak velük szemben. A török eredetű kunokkal szemben az alán nép valamelyik ágához, törzséhez tartoztak. A szerző szerint eleve földművelő-nomád kultúrájuk volt a nomadizáló kunsággal szemben. Az eltérő antropológiai jellegre, a más nyelvre és az eltérő életmódra is utalhat középkori latin nevük, a filiszteus. Szabó László egyik vizsgálati alaptétele több szerzővel, elsősorban a Jászság néptörténetével foglalkozó Fodor Ferencsel ellentétben (A Jászság életrajza, 1942) az, hogy a középkorban letelepült jászok meglehetősen integránsan tartották meg etnikumukat, s a közejük letelepedetteket minden tekintetben asszimilálták (kultúra, öntudat). Tehát a hódoltság alatti és utáni népmozgások nagyobb mértékben nem befolyásolták a folytonosságot. Szabó erre a tételre alapozva kísérheti meg, hogy XIX–XX. századi néprajzi adatokat történeti adatokkal összevetve távoli múltba nyúló következtetéseket vonjon le. Például a néphit vizsgálva fölveti az iráni összefüggéseket is. Közelmúltbeli jelenségeket mérlegelve kapcsolatot lát a hiedelmek és a népességtörténet között (az északi és déli Jászság eltérő népesség-összetétele). Hasonló módszert követ a gazdálkodás és a településszerkezet összefüggéseinek magyarázatánál. Észleli, hogy a szomszédos, a Tisza túlsó oldalán fekvő, egykor közigazgatásilag azonos kiváltságokkal bíró Nagykunság külterjesebb gazdálkodást folytatott. Pl. a Jászságban hiányoztak a pusztai nagyállattartás formái, másként alakult a tanyásodás. Úgy gondolja, hogy ez a kettősség és különbség még a letelepedés idején csírájában kialakult, vagyis az inkább földművelő és az inkább nomadizáló jászok és kunok másságáról van szó. Ezzel szemben annyit kell megjegyeznünk, hogy érvei nem eléggé meggyőzőek. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a két tájnak mások voltak a természetföldrajzi, majd pedig a XVI–XVIII. században a katonapolitikai, gazdaságföldrajzi adottságai. Késő-újkori fejleményről beszélhetünk.

Külön figyelmet érdemel a túlnyomó többségben katolikus jászágiak viszonya vallásukhoz. A szerző inkább „szemelvényes” példákkal szemlélteti a katolicizmus és a Jászság összefüggését, mint átfogó rendszerrel, kapcsolatot talál a böjtös táplálkozás

és a gazdálkodás korlátozottsága vagy nyitottsága, azután a naponta használt paraszti eszköz, a favilla szerkezete és az értékszemlélet között.

A jászok – Szabó László szerint – nem sokkal letelepedésük után elkezdtek a központi hatalomhoz orientálódni, míg a kunok ellenkezőleg, a dukátus intézményéhez húztak. Az így kialakuló tájékozódás lett később a Jászság „aulikusságának” az alapja, aminek következtében a hajdani Hármaskerület részeiből a Jászság kapta a legtöbb kiváltságlevelet, és az igazgatási vezérszerepet. Ez óvta meg őket a reformáció hatásától, azon kívül, hogy közelben székelt az egri püspökség és a gyöngyösi ferencesek is hatással voltak rájuk. Így nagyon korán megteremtődött az összetartozás erős tudata és a XVIII. század első felében a Jászságon áthullámzó felső-magyarországi népeségi mozgások nem formálták át a vidék műveltségét. Szabó László több szerzővel ellentétben ezért nem tulajdonít nagyobb jelentőséget az 1745-i önmegváltó redemptióknak.

A második kötet első – sorrendben a harmadik – fejezete Az organizált társadalmi struktúra címet viseli. Szabó László a redemptio utáni Jászság öngazgatási mechanizmusát írja le benne, levéltári kutatásokra és a történeti irodalomra támaszkodva. Mint megokolja, a néprajzi irodalomban szokásos tárgyalási rendet azért fordította meg, mert az organizált társadalmi struktúra határozta meg a Jászság arculatát, ebbe illeszkedtek be „az organikus társadalmi struktúra” alkotó elemei (nemzetiség, had, család, rokonság, lokális, nem- és korcsoportok), melyeket a következő fejezetben mutat be hasonló forráscsoportok és a néprajzi gyűjtés segítségével, mint az előzőben tette. Leírása, mely a magyar néprajzi szakirodalom családra és rokonsági csoportokra vonatkozó hiányait pótoló törekvés, fölhívja ezen túl az egyes kategóriák jászági eltéréseire, árnyalati vagy lényeges sajátosságaira a figyelmet.

A második kötet utolsó fejezete összegző jellegű, a Jászság XIX. század végi népi kultúrájának egységes vonásait kívánja fölrajzolni. A történeti múlt és az igazgatási egység keretén belül azonban a közelebbi vizsgálat meglehetősen nagyfokú differenciáltságot mutat ki. A szerző sajátos módszertani eljárással falucsúfolókból indul ki. Ezek valós tartalmát föltárva figyelmeztet az egyes községek különböző fokozatú polgárosultságára vagy archaikusabb mivoltára, zártabb vagy nyitottabb kulturális arculatára.

A nagyszámú jegyzet és irodalmi utalás a második kötet végén sincs föloldva. Ebből arra lehet következtetni, hogy a disszertációnak talán egy következő része is megjelenik a közeljövőben, noha erre utalást nem találunk.

Kósa László

Szalontai Barnabás: Nyírbátor népi építészete.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1984. 24 l. (Studia folkloristica et ethnographica 13.)

A hétszáz éves északkelet-magyarországi mezőváros településtörténetének és hagyományos építkezési kultúrájának monografikus vizsgálatára vállalkozott Szalontai Barnabás. A település földrajzi feltételeinek számbavétele után a város történeti múltjának alakulását követi nyomon a XI. század közepétől napjainkig a település-

rendszer fejlődésének szempontjából. Figyelmet fordít a településszerkezet és a gazdálkodás összefüggésének, egymásra hatásának elemzésére is.

A társadalmi rétegződésnek megfelelően három teletípus volt jellemző a hagyományos gazdálkodás idején. A szegényparasztok és a szellérek kevés épülettel rendelkező szűk udvaraival szemben a középparasztok és különösen pedig a nagygazdák tágasabb, több épületcsoporttal ellátott beltelkeiről egyaránt képet nyújt a feldolgozás. Hasonlóképpen az egyes tipikus udvarformákat, valamint az állattartás és a földművelés építményeit is megismerhetjük. A szerző a településképpel kapcsolatban felsorakoztatja a hagyományos gazdasági épületek jellemző változatait, majd foglalkozik a kerítések, kapuk formáival.

A népi építkezési mód tárgyalását az építőanyagok és építési technikák bemutatása indítja el. A nagy hagyományú faépítkezés mellett a vályogot és a különböző sártechnikákat is alkalmazták. A tetőfedésben egységesen a zsúpfedel volt uralkodó. Ennek elkészítését parasztspecialisták végezték. A lakóház alaprajzi tagolódását 15 objektum részletes felmérési dokumentációja teszi szemléletessé, ami egyúttal jól érzékelteti a szociális differenciálódást is. A lakóház alaprajzi beosztásának időbeli és társadalmi rétegek szerinti változását a tüzelőberendezés elhelyezésével összefüggésben vizsgálja a szerző.

Önálló fejezet ad képet a lakóház belső berendezéséről, a különböző időszakok és társadalmi rétegek lakáskultúrájáról, a jellegzetes bútorokról és a házban folyó élet alakulásáról. A kiadvány függelékében kapott helyet a település földrajzi neveinek jegyzéke. A monografikus feldolgozást gazdag illusztrációs anyag teszi szemléletesebbé.

Selmeczi Kovács Attila

V. Szathmári Ibolya – Varga Gyula: Szöttesek Hajdú-Bihar megyében. Debrecen, 1984. 109 l. (Hajdú-Bihar megyei néphagyományok I.)

A mai Hajdú-Bihar megye területén több nagymúltú történeti-földrajzi tájegység helyezkedik el: Sárrét, Hortobágy melléke, Hajdúság, a Nyírség egy része. A néprajzi szakirodalom számon tartja ezek kultúrájának hasonló vonásait, de legalább annyira eltéréseit is. A kötet tanulsága szerint a vászonszöttesek készítése, használata és díszítése nem mutat figyelemre méltó különbségeket sem ezek között a vidékek között, sem a megyén belül más viszonylatokban. Archaikusabb mintakincs leginkább a román szórványlakosság körében maradt fenn. Egyébként a két világháború között, bár lassan háttérbe szorult, de a keleti megyerészeknél még a második világháború után is virágzott a kendermunka és a szövés. A kötet egyes fejezetei részletesen bemutatják a kendertermesztést és földolgozást a kísérő szokásokkal és hiedelmekkel együtt. A házi vászon fölhasználása ugyancsak külön fejezetet kapott. Végül mintegy ezeröttszáz szöttesből megközelítően négyszázat választva ki, a szerzők bemutatják a mintakinccset. A földolgozás törzsanyaga a debreceni Déri Múzeum gyűjteményére támaszkodik. Nagyszámú fekete-fehér és tizenegy színes fényképfelvétel biztosítja a szöveg szemléltetését.

K. L.

Szól a figemadár. Szatmári és beregi fafaragások.

Fényképezte: Kutvölgyi Mihály. Farkas József utószavával. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 141 l.

Kutvölgyi Mihály harmadik néprajzi fényképgyűjteménye ugyanazt a pontos mesterségbeli tudást, a tárgy bensőséges szeretetét, a „felfedezés” vágyát és izgalmát mutatja, mint az előző kettő, a kalotaszegi és a szlovákiai magyar tájak fafaragásait bemutató album. A könyv szerkezete is hasonló: fekete-fehér fényképek többnyire a tájon gyűjtött népdal-strófákkal kísérlen sorakoznak egymás után. Ezáltal talán több a múzeumi tárgy, több a műtermi körülmények között készült fénykép, mint a korábbi két kötetben. Kereken száz fényképfelvételt tartalmaz album.

Farkas József A szatmári, beregi nép életéről és művészetéről címmel utószót írt a fényképekhez. Nem titkolt elfogultsággal szól a vidékről, amely a szülőföldje és kutatómunkájának évtizedek óta terepe. A lelkes, érzelemmel erősen átítatott írás, mert a címe többet ígér, mégis kissé hiányérzetet hagy az olvasóban. Farkas ugyanis a táj néprajzának az egyik legjobb ismerője. Az utószóban ennek ellenére inkább benyomásait közli, egy-egy felvillanást, felismerést; nem próbálja meg az összegző ismeretetést, pedig ő maga írja, mennyire kevésbé ismert szülőföldjének népelete a szélesebb közvélemény előtt. Másokat idéz a vidék nagyszerűsége, népe magyarsága eredetiségének erősítésére, ahelyett, hogy saját tudásából részeltetné azt, aki kíváncsi, vajon ezek a pompás képek kiknek az alkotásairól adnak hírt. Meg nem nevezett néprajzkutatókra hivatkozik, akik a szatmár-beregi táj népművészetének szegénységét vallották vagy vallják, s amit voltaképp Kutvölgyi felfedező munkájáig ő is vallott. Mivel a többségében a mai Magyarországra eső falvak anyaga mellett a szomszédos Románia magyarlakta községeinek fafaragása, továbbá magyarországi és romániai szatmári sváb látnivalók, sőt avasi román képek is találhatóak a kötetben, valóban furcsa és előítéletes volt ez a vélekedés. Elég a kötetben is képviselt szatmárcekei temetőre vagy a román népművészet egyik legszínesebb viseletű kistájára, az Avasságra, továbbá a magyar és román szatmári fazekasok pompás piros-zöld mázas edényeire gondolnunk, bizonyossá válik az idézett vélemények tévedése.

K. L.

Szomjas a vakló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese.

Gyűjtötte és az előszót írta: Burány Béla. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 132 l.

Nehezen magyarázható, hogy az emberi élet két – a szó nem elkoptatott, hanem teljesen igaz értelmében – ősi velejárója, a nemiség és a vallás miért maradt nagyon sokáig kívül a magyar néprajz figyelmén. Mondható ez a jelenség, legalábbis a nemiség vonatkozásában általában Európának, mert néhány kivételtől eltekintve, más országok nemzeti néprajztudományában is hasonló helyzettel találkozhattunk hosszú időn át. Visszatérve a vallási néprajz kérdésére, az a magyar néprajzban az ünnepi szokások vizsgálatában bűjt meg, tehát valamiként jelen volt, a parasztság nemi életét viszont nem tanulmányozták. Pedig a kutatók többsége egészen bizonyosan találkozott a kérdéssel, csak a társadalmi szemérmesség miatt szóba sem jött, hogy ismer-

teiket tanulmányba foglalják. Így a mesegyűjteményekből is rendre kimaradtak az erotikus tartalmúak vagy kiadás céljára átstilizálták, kihagyták a szalonképesnek nem minősülő részleteket. Az utóbbi időben valamelyest oldódott ez a tabu, gondolok például Vajda Máriának a parasztság szexuális életével foglalkozó néprajzi cikkeire, mégis a vajdasági magyar orvosnak, Burány Bélának az érdeme, hogy az erotikus magyar népmesékből egy kötetre valót először összegyűjtött és kiadatta az újvidéki Forum Kiadóval.

Burány nevét jól ismerik, akik a magyar folklórkiadványokat figyelik. Színvonalas népdalkötetekkel, balladaközlésekkel, az újkori folklóralkotások keletkezésének egy-egy mozzanatát nyomozó tanulmányaival találkozhattak. Munkája sok szakkutatónak becsületére válna, holott orvoskutatói pályája mellett, szülőföldje és a népköltészet szeretetétől ösztönözve csupán szabadidejében foglalkozik népköltészeti tanulmányokkal. Előszavában nem is tudós folkloristaként jelentkezik – ez sem hozzá, sem a kötethez nem illenek –, hanem teljes tudatában munkája jelentőségének, az anyaggyűjtés néhány tapasztalatát és magáról az anyagról közli gondolatait.

Az egyik tétele az, hogy nem lett volna szabad ily sokáig hallgatni erről a népeleti szféráról, hiszen magunkat szegényítettük ezáltal. Egy másik megállapítása is fontos: a nép, a parasztság, s azok, akik a történeteket elmondták, elmondják, nem, vagy csak részlegesen állnak a polgári prűderia hatása alatt. Számukra az illem más jelent, mint a felsőbb osztályok, rétegek számára. „A nép az erotikus értelmű, ún. obszcén szavaktól sosem félt” – írja Burány, mintegy bevezetve az „ártatlan” olvasót a könyv nyelvezetébe, mely ezt a mentalitást teljesen magáévá téve közli a történeteket. „A trufa hallgatva ma is érdekesebb, mint olvasva” – áll egy másik helyen. Aki nem ismeri a zentai népnyelvet vagy Kelet-északkelet-Bácska magyar paraszti világát, az különösen érezheti a személyes élmény hiányát. Végül is a történetek nagyobb része, s ez természetes életformája a folklórnak, vándorszöveg. Nemcsak a néprajzkutatók számára hat ismerősen, a helyi ízt, zamatot azonban igazán az eleven előadás tudná megadni, így leírva olykor szürke és jellegtelen, esetleg öncélúnak tűnik föl az amúgy vidámító történet. Burány Béla minden publikációjában, ezúttal is nagyon fontosnak tartja a nyelvjárási lejegyzést. Dicséretes törekvés is, leginkább a zárt *ě* jelölése, mégis nehezíti az ettől a nyelvjárástól távol élő olvasó dolgát, hisz olvasva az a hangzás, amit a gyűjtő születésétől ismer és beszél, hiányzik. (A következő megjegyzés ábránd, mégis leírom: egy kis lemezmelléklet segített volna áthidalni ezt a kérdést.)

Burány – mint az előbbi idézetből is kiderült – a történeteket a tréfák közé sorolja, noha mindjárt hozzát teszi, hogy ő is elismeri, a folklórkatóriák határai, mivel mesterségesek, nem élesek. Valójában így van. Különösen ennél a kötetnél szembeűnő, hogy milyen sok a valószínűleg „katalogizálhatatlan” szöveg. Az előszóban a gyűjtő vall magáról is, hogyan, miként szedegette össze anyagát, sőt „magától is gyűjtött”, vagyis régen hallott, el nem fejtett történeteket is lejegyzett. Munkája folyamatos, folytatását ígéri. Az áttörés után egészen biztos: újabb gazdag anyagot fog közzétenni.

Kósa László

Tanulmányok Szatmár néprajzához.

Farkas József közreműködésével szerkesztette: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1984. 218 l. (Folklór és etnográfia 16.)

1982. október 28–30-án Mátészalkán a Szatmári Múzeumban a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága a TIT megyei szervezetével és a megyei múzeumi igazgatósággal karöltve Szatmár néprajza címmel tudományos ülésszakot rendezett. A kötetben megjelent tanulmányok az ott elhangzott előadások egy részét képezik.

A konferencia alaphangját két nagyterjedelmű előadás adta meg. Mindkettő a főtéma összegző tárgyalása, de nem egymásnak ellentmondóan, hanem szerencsésen kiegészítő módon. *Dankó Imre* A szatmári népélet kutatásáról címmel rövid kutatástörténeti áttekintést készített, amelyet rendkívül bő és részletes bibliográfia kísér, lehetőleg fölölelve a tájegység teljes történeti, földrajzi és néprajzi irodalmát. *Gunda Béla* A szatmári hagyományos népi műveltség etnográfiai helyzete című nagyterjedelmű tanulmánya úgy szemlézi a szatmári táj népi kultúráját, hogy annak más tájakkal való kapcsolatait, specifikusnak vehető vonásait, interetnikus viszonyait helyezi előtérbe. Ugyancsak jelentékeny könyvészeti anyagot is tartalmaz. Gunda figyelme szinte az egész népéletre kiterjed, csupán néhány terület marad ki belőle, ez azonban nem befolyásolja, hogy írása a magyar népi műveltség egyetemes szempontjait igyekszik figyelembe venni. A táj helyi vonatkozásait egyesíti központi tudományos kérdésekkel. Dankó és Gunda tanulmányai a kötetnek mintegy felét töltik meg, a további írások kisebb terjedelműek, és többségükben szűkebb tematikájúak is. Kiemelkedik közülük *Paládi-Kovács Attila* összefoglalása a magyar szekérről, mely nem „táji érdekeltégű”, hanem kutatásösszegző és feladat kijelölő tanulmány egy nagymúltú, de a magyar szakirodalomban méltatlanul elhanyagolt tárgyköréről. A társszerkesztő, *Farkas József* szociográfusi hangvételű írását találjuk még, mely a Szatmári Múzeum egyik szakágazatára, elsősorban kocsi- és szekérgyűjteményére épül. *Orosz István* rövid dolgozata a szatmári népélet vázlatát nyújtja a XIX. századból. Két tanulmányát átdolgozott előadás két kisebb régió egy-egy kulturális témáját mutatja be rendszerbe foglaltnak. *Dám László* a mai Szabolcs-Szatmár megye közigazgatási keretei között maradván két, jelentős történeti múltú tájegység, a Nyírség és a Szatmári-síkság népi építészetét hasonlítja össze. Számbaveszi a földrajzi és történeti tényezőkből adódó eltéréseket, a Nyírségen belül pedig még további négy kisebb néprajzi zónát különít el. *Selmecei Kovács Attila* egy archaikus eszköz, a kézimalom Kelet-Magyarországon föllelhető típusait mutatja be széleskörű kitekintéssel. *Szabadfalvi József* Jármű közszegben végzett gyűjtését írta meg a juhásatról. Végül két igen érdekes folklórtanulmány zárja a kötetet. *Ferenczi Imre* a tájhoz és némileg a szekérproblematikához is kapcsolódva a szatmáriak néphitében fölbukkanó „bűbajos kocsisok”-ról írt. *Ujváry Zoltán* Szekér-kocsi a folklórban címmel a teljes magyar nyelvterületre kiterjedően ad ízelítőt egy igen gazdag tárgykörből.

A kötet az utóbbi években a magyar néprajztudományban gyakoribbá vált tájkiutató konferenciák jeles eredménye. Nem jöhetett volna létre, ha a debreceni egye-

tem néprajzi tanszéke az 1950-es évek elejétől nem foglalkozik rendszeresen szatmári kutatásokkal. A tanulmányokat rövid német nyelvű összefoglalók kísérik.

Kósa László

Tarján Gábor: Mindennapi hagyomány.

Néprajzi ismeretek mai használatra. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1984. 194 l.

A magyar művelődéstörténet közelmúltjában gyakori eset, hogy művészek az eredeti szerepét elvesztő népi kultúra esztétikai értékeinek új művészeti alkalmazására tesznek kísérletet. Rendszerint eredeti művek alkotása adott erre alkalmat. Viszonylag ritkább a néphagyománynak az élet más területein megjelenő fölhasználása. Tarján Gábor a magyar néprajzkutatók fiatalabb nemzedékéhez tartozik, és azt vallja, hogy a néprajzi tudás legrégebbi rétegének is széles körben hasznát veheti a XX. század második felében élő ember. Könyvében egy „világmodell” fölvázolására vállalkozott, mely összefoglalja „a természetközeli hagyományos életmód, az önellátás világának legfontosabb ismereteit”. Az emberi műveltség alaprétegéből kikerülő, egy esetleges világpusztulás után „a túléléshez nélkülözhetetlen tudásanyag” a létet fenyegető elidegenedés ellen segít fölverteződni.

Tarján könyve a magyar néprajzhoz kötődik, de bőven merít más népek kultúrájából is példaanyagot. Ajánlata nem elsősorban a nemzeti műveltségnek szól, annál egyetemesebb célú, noha természetesnek tartja, hogy mindenki a hozzá legközelebb eső, számára legotthonosabb hagyományból merítsen, ha ezen a módon kívánja a világot otthonosabbá tenni.

A rövid elméleti bevezetés után logikus gondolatmenetbe rendezett rövid fejezetek tartalmazzák a szerző ajánlatát, mihez kezdhünk a természetben, ha magunkra hagyatunk vagy hagyatkozunk. Először a táplálkozás igényeit kell kielégíteni, kezdve a növényvilágból történő gyűjtögetéssel, zárva az egyszerű kenyérsütéssel. Az öltözködés szükséglete nem kevésbé fontos, de bonyolultabb feladat is, mert a legkezdetlegesebb ruhadarabok is feltételezik a vadászatot és az állattartást. Az állati melléktermékek feldolgozása ősi technikákkal a gerincét teszik ennek a nagyobb fejezetnek. A hajlék-készítés még összetettebb művelet elé állítja az embert, különösen ha szeretne szilárd, jó védelmet nyújtó lakáshoz, nem csupán egyszerű enyhelyhez jutni, és alapvető kényelmének megfelelően be is óhajtja rendezni családjának és magának. A berendezés legtöbbször speciális kézműves technikák elsajátítása után oldható meg: fémművesség, fazekasság, fafaragás stb. Itt kerít sort a szerző a legegyszerűbben előállítható természeti energiahasznosító szerkezetekre is. A természetben járó időjárás és csillagászati ismeretek segítik tájékozódni. Végül a naptári ünnepek és szokások rövid kalendáriumára lapozhatunk rá. Míg azonban minden előző fejezet valóban a legegyszerűbb, legrégebbi kulturális javakból állt össze, az utolsó fejezetet az európai magaskultúrákhoz (ókor, középkor) nagyon erős kötődésű tartalom miatt kívül érezzük a könyv egységesen megszerkesztett anyagán.

Kósa László

Történeti antropológia.

Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészak előadásai. Szerkesztette Hofer Tamás. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984. 366 l.

Az MTA Kulturális Antropológiai Bizottsága által rendezett interdiszciplináris vitafórum tulajdonképpen új kutatási terület meghatározására vállalkozott, amit a magyar néprajzkutatásban idegen terminológia-használattal is igyekezett kifejezni. A külföldi szakirodalomban már általánosan bevezetett fogalom tartalmának és alkalmazásának megismertetése mellett az ülészak olyan hazai néprajzi, társadalomtörténeti, történeti demográfiai és művelődéstörténeti kutatások bemutatását tűzte ki feladatául, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a történeti antropológia területéhez.

A közreadott előadások négy tematikus csoportot alkotnak. Elsőként a nemzetközi tudományos élet törekvéseiről, irányzatairól szóló írások következnek: *Klaniczay Gábor* a történettudományra és az antropológiára egyaránt figyelve határozza meg a történeti antropológia tárgyát, témakörét és legjelentősebb irodalmát; *Hofer Tamás* a közép- és észak-európai néprajztudomány új módszertani kísérleteiről nyújt áttekintést; *Voigt Vilmos* a népi kultúra történeti jellegéről fejt ki nézeteit. *Sárkány Mihály* a parasztság átfogó történeti kategóriájának kérdését vizsgálja; *Niedermüller Péter* pedig a városi antropológia és szociológia kategória-rendszerét mutatja be.

A hazai kutatási témákat tárgyaló előadások egy része a kultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódásával és megoszlás dinamikájával foglalkozott. A paraszti kultúra, populáris kultúra és elit kultúra fogalomköréit érintő vizsgálatok arra is választ keresnek, hogy a kulturális rétegződés miként modellálható, határai hogyan vonhatók meg. Ehhez a törekvéshez nyújt példát *Pócs Éva* a korábbi liturgikus gyakorlatból a népi hiedelemvilágba szorult ráolvasó szövegek rendszerezésével; *Tüskés Gábor* a barokk kori szenttisztelet rétegeinek meghatározásával; *Martin György* a táncelnevezésekben megmutatkozó kulturális differenciálódással, *Hanák Péter* a polgári lakáskultúra szakaszainak elhatárolásával. *Gellériné Lázár Márta* a népi kalendáriumok, *Vörös Károly* pedig a múlt század végi napi sajtóban közölt képanyag példáján mutatja be a populáris kultúra új elemeinek elterjedését.

A család- és háztartásszervezet történetével foglalkozó előadások sora példázza legszembetűnőbben a rokontudományi együttműködést. Az e témakörben szereplő előadások az egyes társadalmi rétegek rokonsági rendszerének történeti alakulását követik nyomon, mint pl. *Fügedi Erik* a középkori magyar nemességét, *Granasztói György* a középkorvégi polgárságét, *Faragó Tamás* a XVIII. századi Buda-környéki paraszti családformákét. *Andorka Rudolf* és *Balázs-Kovács Sándor* Sárpilis vagyoni rétegek szerinti társadalmi különbözőségeit vette számba. *Morvay Judit* egy csallóközi falu komaválasztási stratégiáit tárja elénk. A házi cselédek példáján a nagyvárosi családok gondolkodásmódjára világít rá *Gyáni Gábor*.

Az előadások utolsó csoportja *Rétegek és életformák* címszó alatt szerepelnek. Az elsődlegesen néprajzi vizsgálatok képet nyújtanak arról a tudománytörténeti folyamatról is, hogy a paraszti rétegek mellett hogyan kaptak helyet a kutatásban a falusi kismesek, városi kereskedők és paraszti eredetű városiak. A történeti források segítségével *Takács Lajos* XVIII. századi paraszti életpályákat rajzol meg a Dunán-

túlról, *Benda Gyula* ugyanez időből a Zala megyei nemesek életviszonyait ábrázolja. *Kósa László* a kismanesek XIX. századi viselkedésmintáit és gondolkodásmódjait, társadalmi megítélésüket vette vizsgálat alá. Egy győri halkereskedő-vállalkozó múlt századi sorsát idézi fel *Szilágyi Miklós*. Végezetül *Tóth Zoltán* négy Bécsbe került parasztlány életpályájának kapcsán vázolja fel a városba költözöttéleletsorsának század eleji alakulását.

Selmezi Kovács Attila

A Tiszazug földművelése I–II.

Az 1984. október 26–27-én Kunszentmártonban tartott konferencia előadásai. Összeállította: T. Bereczki Ibolya, Szendrei Eszter. Szolnok, 1984. 225 l. (Múzeumi levelek 45–46.)

A Szolnok megyei Múzeumi Igazgatóság muzeológusai helyi munkatársakkal és megyén kívüli kollégáikkal összefogva több mint egy évtizede végeznek monografikus néprajzi kutatást a megye déli részén fekvő Tiszazugnak nevezett kistáj falvaiban. Egy-egy kutatási szakaszt vagy tervet rendszerint gazdag tartalmú előadásokat fölmutató tanácskozások zártak le. Anyaguk később nyomtatásban is megjelent. Így került sor a szolnoki Damjanich János Múzeum sokszorosított füzetsorozatában a tiszazugi földműveléssel foglalkozó előadások, cikkek és tanulmányok formájában kidolgozott publikációjára is.

Az egységesen számozott két füzet összesen tizennégy tudományos igényű írást tartalmaz. A kezdő tanulmány röviden ismerteti a mezőgazdaság földrajzi feltételeit a térségben. A munkaközösség tagjai – híven eddigi érdeklődésükhöz – igyekeztek föltárni a közelmúlt paraszti gazdálkodásának történeti hátterét, múltját is. Ezt szolgálja a XVI. századi dézsmajegyzékek feldolgozása a gabonatermesztés szempontjából, és még két további, a gabona- és kukoricatermesztéssel foglalkozó cikk, amely a XVIII–XIX. század viszonyaiba enged bepillantást. A munka gerincét a hagyományos paraszti gazdálkodás leírása jelenti. A szerzők témákra osztva gyűjtötték össze és dolgozták fel a már jobbára emlékműnek nevezhető paraszti ismereteket és gyakorlatot: határhasználat, szántás, vetés, aratás, hordás, aratási szokások. Olvashatunk a gabonakereskedelemtől is. Egy rövidebb írás az Alföld valaha nagymúltú terményének, a kölesnek termesztéséről szól. Végül Szabó László, a kutatások vezetője összegzi a földművelésvizsgálatok tanulságait. A Tiszazug földművelése, mivel a táj távol esik a jelentősebb városoktól és útvonalaktól, hosszú ideig elzárta és lassan fejlődött, csak századunk elején jelentkezett belterjesebb irány a szőlőművelés terjedésével. Különben a paraszti eszköztár és ismeret pontosan beillik alföldi környezetébe. Talán több vonásában kapcsolódik inkább az északabbi vidékekhez, a Nagykunsághoz, mint a délebbiekhez, a Körös–Maros köze tájaihoz.

K. L.

Új Mindenés Gyűjtemény 3.

Összeállította: Géczy Lajos. Madách Könyv- és Lapkiadó n.v., Bratislava, 1984. 187 l.

Az Új Mindenés Gyűjteményt a szlovákiai magyarok tudományos évkönyvének és egyúttal tudománynépszerűsítő kiadványnak szánja a kiadó. Harmadik kötete két ponton is előremutató szerkesztői akaratról tesz bizonyosságot. Az első két kötetben egymástól igen távol eső tudományzakokat képviselő írások láttak napvilágot, meglehetősen heterogenitást adva a kiadványoknak. Ezúttal egyetlen ágazat, a néprajztudomány tölti meg a kötetet. Sőt – ez másik pozitívum – egyetlen, igen kevésbé ismert tájegységről, a mai szlovákiai magyarság legkeletebbre eső vidékéről, az Ondava, a Bodrog, a Laborc és Latorca vízfolyásai által közrefogott, gyakran Ung-vidéknek nevezett területről van szó.

A fent mondottakkal nem áll ellentétben, hogy a tanulmánygyűjteményt Bogoly Jánosnak a vidék természetföldrajzáról készített írása vezeti be, hiszen a tájegységi bemutatásra törekvő néprajzi anyagok elé gyakran kerül hasonló. D. Varga László első dolgozata a tájra és lakosságára oly jellemző halászat módjait és eszközeit mutatja be. Sajnálatos, hogy nem elégedvén meg az adatközléssel, megpróbálkozik összehasonlító magyarázatokkal is, ezúttal kiderül, hogy a kiterjedt szakirodalomnak töredékét ismeri. Mivel különben a szerzők egyike sem „céhbeli” tudós, hanem szabadidejéből áldozó tanárember, nem is várt volna többet az olvasó az összegyűjtött adatok közlésénél. Megjegyzésre méltó, hogy a kötet épp ezért, az ellentmondás miatt szokatlanul nagy kritikai visszhangot keltett a szlovákiai magyar sajtóban. D. Varga László második írása a ma már kihalt pásztori szarufaragással foglalkozik. Mihályi Molnár László pedig a vidék központja, Nagykapos és a környékbeli temetők református fejfáit mutatja be. Végül a kötet legterjedelmesebb írása következik. Összeállítója, Géczy Lajos nagytömegű Ung-vidéki gyermekjátékokat és mondókat tesz közzé. Anyaga igen gazdag. S mivel friss gyűjtés, valószínűleg folytatása várható.

Kósa László

Vankóné Dudás Juli: Falum Galgamácsa.

Második (bővített) kiadás. Szakmailag átdolgozta, összeállította és sajtó alá rendezte, a bevezetőt, mutatókat készítette, a képeket válogatta: J. Sándor Ildikó. Dudás Juli éneke után kottázta: Szabóné Ikvai Emese. Szentendre, 1983. 531 l. (Studia Comitatus 12.) (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból)

A 20. századi különleges tehetségű paraszti alkotók közül sokoldalúságával emelkedik ki a galgamácsai Vankóné Dudás Juli. Festett rajzai, grafikai, nagy daltudása, művészeti csoportja – mint ahogyan a könyv előszavában olvasható, valóban – nagy hírnevet szerzett nemcsak neki, hanem szülőfalujának is. Hozzájárult a sikerhez a könyvek, folyóiratok, a film és a lemezfelvétel publicitása is. Nem sokkal halála előtt írásban is megörökítette tudását, papírra vetette élete és munkája történetét, mindazt, amit Galgamácsa hagyományaiból megőrzött. A hatalmas kézirat, melyet I. Sándor Ildikó gondozott, könyvalakban megjelenve nagy sikert aratott, s így került

sor nem egészen egy évtizeden belül a második, bővített kiadásra. A bővítések első sorban a szokásvilág leírását érintették, továbbá a kötet összes énekelhető szövegének dallamával is gyarapodott a kötet. Egyébként a mű szerkezete lényegében nem változott. Aprólékos tartalomjegyzék segít eligazodni az igen gazdag anyagban. Az illusztrációk túlnyomó többsége a szerzőtől származik. A kötet végén dalkeresőt és tájzójegyzéket találunk, és amint az első kiadásban, itt is olvasható német és angol nyelvű rövid ismertetés.

K. L.

Vargyas Lajos: Keleti hagyomány – nyugati kultúra.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 461 l.

Vargyas Lajos tanulmányaival és cikkeivel nemcsak a szakfolyóiratok, hanem az irodalmi lapok hasábjain is találkozhatunk, mégis elsősorban könyveiről tartjuk őt számon. Ennek két oka van. Valóban könyvek jelzik életútjának és tudományos pályájának fontos állomásait. Így egészen fiatalon ő készítette el az abaúji Áj községről az első magyar zenei falumonográfiát, az elmúlt évtizedben pedig olyan hatalmas összegző művek láttak napvilágot a neve alatt, mint a magyar népballadáról és a magyar népzeneiről írott vaskos, tartalmas kötetek. Csanádi Imrével közösen válogatott balladaantológiájuk, a *Röpülj páva, röpjélj* (1954) nemcsak a maga korában, a megjelenéskor aratott nagy sikert, az azóta tetemesen bővült ismeretek ellenére sem avult el, sőt klasszikus népköltési gyűjteményeink egyike. A másik ok, ami miatt könyveit említjük elsősorban, az, hogy mindaddig hiányzott a tanulmányokat egybefoglaló kötet. A szerző hetvenedik életévében jelent meg, és tartalma, valamint tagolása tömören tükrözi az életmű nagy vállalkozásainak témáit és irányait.

A könyv első egysége Hagyomány, folklór, magyarság címet visel, de talán erre illik leginkább a magyar népi kultúra égtáji kötöttségeire utaló főcím is. Vargyas egész munkássága erősen kötődik az értékörzéshez, mind tematikában, mind módszerben, nem kevésbé eszmeiségben. A két első írás még ifjúkori mű. Vitázva szól hozzá ahhoz a kérdéshez, amely több mint száz esztendeje sokakat foglalkoztatott: vajon a néphagyomány mely részei, mekkora hányada épülhet bele elevenen a nemzeti kultúrába, mi kerül a tudományos vizsgálat asztalára vagy a múzeumok és adattárak polcaira. Vargyas egyértelműen a művészi értékek kamatoztatása mellett emel szót, és általában a paraszti műveltség emlékei összegyűjtése, ápolása, megbecsülése mellett szavaz, miközben elutasítja a mindenáron konzerválni akaró törekvéseket.

Ennek az egységnek a többi írása elsősorban a magyar népi kultúra legrégebbi rétegeivel foglalkozik, mindenekelőtt a hiedelem-, a mese- és mondaelemekkel, és természetesen a népzenevel. A kérdésfeltevés: vajon mi maradt meg ezer év távlatából, ugyancsak tradicionális, a naiv eposzról írt tanulmányra gondolva, méltán Arany János-inak nevezhető. A filológus dolga Arany óta – dacára megnövekedett ismereteinknek – nem könnyebb, hanem nehezebb lett, mert az egyre nagyobb bonyolultságban föltáruló eurázsiai folklór újabb és újabb kérdésekkel bővíti. Vargyas Lajos azok közé a kutatók közé tartozik, akik nagy jelentőséget tulajdonítanak a magyar folklórban a keleti elemeknek.

A kötet következő egysége Irodalom, népköltészet címmel nemcsak a nemzeti romantika óta ugyancsak tradicionális problémát: a népi és „magas” műveltség kapcsolatát taglalja, hanem egyszersmind az előző egység dolgozataival szemben inkább a nyugati kötöttségeket villantja föl vagy helyezi előtérbe. Vargyas egyik nagy tárgya, a népballada itt nem keleti, hősepikai elemeivel kerül elénk, hanem mint a későközépkor társadalmi kérdéseinek hordozója, nyugat-európai hatások befogadója és egyúttal a parasztság önálló alkotása. Verstani-stilisztikai érdeklődésének kisebb tanúbizonyságait is itt olvashatjuk.

A harmadik egységben – „Zenészekről” – a zenefolklorista vall két vezércsilagáról, Bartók Béláról és Kodály Zoltánról, illetőleg értékeli munkásságukat, értelmezi örökségüket. Ezután pályatársakról szóló emlékezések következnek (Lajtha László, Szabolcsi Bence, Járdányi Pál, Vujicsics Tihamér).

Végül az utolsó egység rövid írásai – (Zene, népzene, közösségi gondok) – viszakanyarodnak a kötet elejéhez, a művelődéspolitikai érdeklődés szől belőlük. Vargyas a magyar zenekultúra, közelebről a népzenei ihletettség, a népzene ápolása ügyéért emel szót. Az utolsó szöveg, mintegy oldalnyi interjúrészt szorosan kapcsolódik ehhez a tematikához, összefoglalja a tudós mindig meglévő, de rajta kívül álló okokból nem érvényesülő közéleti törekvésének viszonyát. Némi rezignáltsággal említi, hogy „Kölcsey-szerű pálya képe lebegett előttem: közélet, irodalom, művészet. Úgy látszik, egyikre se futotta erőmből.” Épp a kötetet kézbe véve, aligha adhatunk igazat Vargyas Lajosnak. A harmincegy itt közre adott írásból a legelső 1937-ben, a legutolsó 1982-ben készült vagy látott nyomdafestéket. Negyvenöt esztendő igen nagy idő, s ha a szerző, mint a következő sorokban vallja, még nem igazán elégedett eredményeivel, s szeretne még többet tenni, aminek „a magyarság is hasznát veheti”, azt az olvasó, mindenekelőtt a néphagyományok tisztelője a legnagyobb biztatásnak veheti.

Kósa László

Veres László: Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok.

(Egy palóc falu, Mátraderecske erkölcsi életének vizsgálata.) Debrecen, 1984. 58 l. (Folklór és etnográfia 15.)

A népi erkölcs kevésbé kutatott terület. Mint a szerző a bevezetőben írja: „cél-szerűbbnek tűnt egy adott faluközösségre koncentráltan végezni a kutatásokat ... „Úgy érezzük, hogy erre az egy településre koncentrált vizsgálat lehetővé teszi munkánk végső célkitűzésének megvalósítását, a népi erkölcs legfőbb összetevőinek felkutatása után a hasonló jellegű kutatások számára adható általános érvényű útmutatásokon túl, a népi erkölcs modelljének felvázolását. A kutatás végső célja olyan modell megalkotása volt, amely a különböző erkölcsi normatívák helyének és szerepének meghatározásán túl a normák kapcsolatainak rendszerét adva, megfelelő rugalmassággal kezelve bármely faluközösség erkölcsi életének, egyéni és közösségi tudatának bemutatására alkalmas.”

Veres László a múlt század utolsó évtizedeit és századunk első felét választotta a vizsgálat keretéül. Az I. fejezetben vázolja a paraszti gazdálkodás jellegzetességeit

Mátraderecskén. Szól a gazdálkodás szerkezetének és a család szervezetének az átalakulásáról. A II. fejezet az erkölcsi normák elsajátításának, a közösségi életbe való belenevelődésnek a folyamatát vizsgálja négy periódusban: kisgyermekkor, gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor. A III. fejezet témája az erkölcsi normák betartásának a számonkérése, az erkölcsi ellenőrzés, melyben mennyiségi, minőségi, nemek szerinti és társadalmi különbségekre hívja fel a figyelmet. A munkaerkölcs, a vallási és szexuális erkölcs, valamint a viselkedés szabályainak betartására, végezetül a faluközösség vezetőinek, a bírónak, a tanítónak, a papnak a szerepére is itt kerít sort. A IV. fejezet a bűnök és büntetések kérdésével foglalkozik. A rövid összegzés után német nyelvű rezümé zárja a kötetet.

Tátrai Zsuzsanna

Világszép asszony. Koczkás Sándor meséi.

Gyűjtötte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Fábíán Imre. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 193 l.

Körütekintő, figyelmes kutatás nyomán még mindig bukkannak elő újabb mesélő tehetségek. Fábíán Imre nagyváradi újságíró és folklorista olyan vidéken, az érmelléki Kiskereki községben bukkant a mesemondó Koczkás Sándorra, ahonnan eddig viszonylag kisszámú népköltési alkotás volt ismert. A nagyváradi magyar napilap, a Fáklya és a Bihar Megyei Folklorkör magyar tagozata 1973-ban pályázatot hirdetett népmesék gyűjtésére. Itt nyerte meg a legjobb mesemondó díját Koczkás Sándor. Fábíán Imre már az első, levélben beküldött szöveg nyomán fölismerte tehetségét, biztatta, majd a pályázat lejártá után időközönként fölkeresve őt, összesen negyvenhárom szöveget és töredéket rögzített tőle hangszalagra. Ezekből harmincegy kapott helyet a kötetben. Többségük tündérmese, kisebb részük tréfás mese, trufa.

Fábíán Imre az egyéniségkutató mesevizsgáló irányzat szempontjai szerint foglalkozott a mesélővel és mesekincsével. Bevezető tanulmányában ismerteti a gyűjtés előzményeit és lefolyását, Koczkás életútját, alakját, mesehallgató közönségét és legbővebben meséinek stílusát, jellemzőit, érdekességeit. Koczkás Sándor önéletrajza szöveg szerinti hűségben olvasható a bevezető tanulmányba szerkesztve. Az 1926-ban, a község legszegényebb paraszti, agrárproletár rétegéből származóan született mesemondó életének egyetlen nagy, de éppenséggel nem egyéni kalandokkal járó eseménye volt a legényfejjel átélt második világháború. Koczkás a nálánál valószínűleg jóval nagyobb tehetségű mesemondó apjától tanulta repertoárját. Életének legnagyobb része egyhangúan, nehéz és szakadatlan munkában telt. Szülőfaluját ritkán hagyta el. Olvasmányélménye alig volt. Újságot ugyan olvasott és elolvasta – mégpedig bevallott élvezettel – a Fábíán által kezébe adott újabb népmese-gyűjteményeket, de ezek alig hatottak rá. Különös, hogy mégis vette a fáradságot, hogy a megyei napilap mesemondó pályázatára írott anyagot küldjön be. Meséit, leginkább tréfás meséit jóformán csak közvetlen munkatársai, a vele együtt dolgozók hallgatták. Unokájának – nyilatkozata szerint – már sosem mesélt, tehát tudásának továbbadására, ha erről egyáltalán beszélhetünk, igen szűk körben került sor.

A jól, szabatosan, világosan fogalmazó Koczkás Sándor tiszta stílusa ellenére

nem sorolható a jelesebb magyar epikus tehetségű mesemondók közé. Fábián Imre ki-mutat szövegmondásából számos egyéni retorikai saját-ságot, de legfőbb mesemondói tulajdonságául mégis a rendkívül hív szövegmondást, a variálás nélküli reprodukálást lehet megjelölni. Hat év távolából is szinte betűről betűre, szóról szóra ugyanúgy adta elő meséit, írásban és szóban egyaránt.

A kötetet a mesék jegyzetei (a Berze Nagy János-féle magyar népmese-katalógus szerinti típuszámokkal), valamint tájszómagyarázatok, román és német nyelvű összefoglaló zárják.

Kósa László

Vöö István: Dicționar de proverbe maghiar-român.

Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984. 162 l.

Vöö István 1978-ban jelentette meg a mostani szótár első felét a közmondások és szólások (proverbiuumok) román–magyar összehasonlító listáját. A kötet kétezer-egyháztizenkét példát tartalmaz. Rövid szerzői előszó vezeti be és tárgymutató zárja. Akár az előző szótár, ez is pontosan dokumentálja, hogy a magyar és a román nyelv mennyire különböző gondolkodást takar, ugyanakkor a proverbiuumok nemzetközi-sége, évezredes múltja mégis mennyi párhuzamot mutat a mégoly távol álló nyelvek-ben és kultúrákban is.

K. L.